Міжнародний центр перехідного правосуддя

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

Міфи та перспективи

Перехідне правосуддя для України

Листопад 2026

ICTJ Justice Truth Dignity

Обкладинка: Жителі готуються запустити повітряні кулі на честь Дня Державного Прапора України на околицях підконтрольного уряду міста Авдіївка Донецької області, 23 серпня 2018 року. (Анатолій Степанов/AFP через Getty Images)

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

Міфи та перспективи

Перехідне правосуддя для України

Листопад 2026 Катерина Бусол

ICTJ Justice Truth Dignity

Ця публікація натхненна незламним світлом Українського Народу.

Саме вцілілі від немовимовних злочинів, військові, волонтери і надзвичайні «звичайні» цивільні, які просто продовжують робити свою роботу – навчають дітей, рятують життя у лікарнях, відбудовують розбиту ворожими обстрілами енергоінфраструктуру, публікують книги, прибирають вулиці, організовують збори, документують і свідчать – і, таким чином, тримають країну, попри щоденні атаки на нашу національну ідентичність і наше право на існування. Саме завдяки цим людям Україна витримала численні виміри російської агресії протягом історії – і обов'язково встоїть і цього разу.

Цей звіт присвячений їм.

ПРО АВТОРКУ

Катерина Бусол – українська юристка та юридична радниця Української програми Міжнародного центру перехідного правосуддя (ICTJ). Катерина також є доценткою Національного університету «Києво-Могилянська академія» та дослідницею Британського інституту міжнародного та порівняльного права.

Подяка

ICTJ вдячний постраждалим від російських злочинів та численним колегам в Україні та по всьому світу, які поділились своїми міркуваннями щодо комплексної відповідальності та тривалого справедливого миру для України.

Альона Луньова, адвокаційна директорка Центру прав людини ZMINA надала глибинні критичні коментарі щодо пріоритетів перехідного правосуддя для України. Ця публікація здійснена за підтримки Міністерства закордонних і європейських справ, оборони, співпраці з розвитку та міжнародної торгівлі Великого Герцогства Люксембург.

Про ICTJ

Міжнародний центр перехідного правосуддя (ICTJ) працює з різними суспільствами по всьому світу задля викорінення першопричин і подолання наслідків масових порушень прав людини. Ми відстоюємо гідність постраждалих, боремося з безкарністю та підтримуємо проактивні інституції у суспільствах, які виходять з-під репресивного правління або збройного конфлікту, а також в усталених демократіях, де історична несправедливість або систематичні зловживання залишаються невирішеними. ICTJ прагне до світу, в якому суспільства подолали безкарність за масові порушення прав людини та заклали основи миру, правосуддя та інклюзії. Більше інформації про організацію див. на сайті **www.ictj.org**

© 2026 Міжнародний центр перехідного правосуддя. Усі права застережено. Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена, збережена в інформаційній системі або передана в будь-якій формі чи будь-яким способом, електронним, механічним, фотокопіюванням, записом чи іншим чином, без повного зазначення джерела.

ЗМІСТ

Резюме **Es-1**

Вступ **1**

Міфи **3**

Міф 1: Перехідне правосуддя не застосовується у випадках зовнішньої агресії 3

Міф 2: Перехідне правосуддя впроваджується лише після падіння автократичного режиму та/або досягнення мирної угоди 5

Міф 3: Перехідне правосуддя ускладнює притягнення винних до кримінальної відповідальності 8

Міф 4: Впровадження перехідного правосуддя в Україні може створити враження, що нинішній збройний конфлікт має внутрішній характер 9

Міф 5: Впровадження перехідного правосуддя в Україні може спровокувати ескалацію російської агресії 10

Перехідне правосуддя для України **13**

Становлення перехідного правосуддя в Україні до повномасштабного вторгнення 13

Причини для відновлення роботи над політикою перехідного правосуддя в Україні 14

Українське суспільство, зокрема вцілілі, вимагає комплексного підходу до правосуддя 15

Справедливого та стійкого миру можна досягти лише шляхом включення принципів правосуддя в мирний процес 16

Незважаючи на тривалу агресію, основоположні аспекти перехідного періоду в Україні вже реалізовані 17

Комплексна політика перехідного правосуддя чітко позначить 2014 рік як початок агресії Росії та забезпечить рівне право на відшкодування для тих, хто пережив злочини в Криму та на Донбасі 18

Численні ініціативи з перехідного правосуддя, що вже реалізуються, потребують об'єднавчих керівних принципів 19

Україна вже має ґрунтовний досвід у сфері перехідного правосуддя 20

Загальна політика перехідного правосуддя окреслить ключові поняття підходу, орієнтованого на потреби жертв 21

Навіть найбільш дієва система кримінального правосуддя не зможе ефективно розглянути понад 219 000 справ, пов'язаних із жорстокими злочинами, на індивідуальній основі 22

Деякі соціально чутливі питання, як-от колабораціонізму та підтримки дітей, народжених у результаті сексуального насильства під час війни, найкраще вирішувати за допомогою механізмів перехідного правосуддя 22

Міжнародні інституції та ключові міжнародні партнери Києва підтримують запровадження перехідного правосуддя в Україні 24

Перехідне правосуддя є вкрай важливою складовою процесу вступу України до ЄС 25

Процес реалізації перехідного правосуддя в Україні стане каталізатором перехідних процесів у Білорусі та Росії і допоможе протидіяти розгалуженій пропагандистській машині РФ 26

Перехідне правосуддя є важливою сферою для конструктивної взаємодії України з країнами Глобальної більшости 27

Перехідне правосуддя в Україні стане основою для глобального переосмислення цієї сфери, особливо щодо раннього впровадження заходів перехідного правосуддя та їх застосовности в міждержавному та транснаціональному контексті 28

Висновки **31**

Рекомендації **33**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВПО	Внутрішньо переміщена особа
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський Союз
КМЄС	Консультативна місія Європейського Союзу в Україні
МКС	Міжнародний кримінальний суд
Міжнародна слідча комісія ООН щодо України	Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень щодо України
НУО	Неурядова організація
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СНПК	Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
JEP	Спеціальна юрисдикція Колумбії заради миру

Резюме

Перехідне правосуддя — це система взаємодоповнювальних заходів, як-то кримінальне переслідування, встановлення істини, репарації, інституційні реформи, меморіалізація, гарантії неповторення та інші. Суспільства, що постраждали від війни та масових злочинів, застосовують ці заходи для реагування на масштабні порушення прав людини та створення далекоглядної, стійкої й об'єднавчої візії майбутнього.[1]

У цьому сенсі комплексні рамки перехідного правосуддя для України:

- чітко зафіксувала би початок нинішньої російської агресії у 2014 році, водночас пояснивши її історичні передумови;
- врівноважила б усі виміри правосуддя, справді пріоритезуючи постраждалих і їхні потреби (замість переважаючого фокусу на кримінальному процесі); та
- окреслила би бачення майбутнього країни, заснованого на верховенстві права, ще до завершення збройного конфлікту.

Від 2014 року уряд України та громадянське суспільство реалізували численні ініціативи у сфері притягнення винних до відповідальності, а у 2019 і 2021 роках було здійснено спроби формалізувати національне бачення перехідного правосуддя для країни. Однак попри ці зусилля, Україна досі виявляє надмірну обережність у схваленні цілісної політики перехідного правосуддя. Пересторогі в цьому питанні, вочевидь, значною мірою зумовлені міфами про природу та період застосування цієї політики, а також про ситуації, у яких вона використовується.

Цей аналітичний звіт надає ґрунтовне двокомпонентне обґрунтування того, чому Україні слід повернутися до формування комплексної політики перехідного правосуддя.

У частині I розглянуто та спростовано поширені міфи, що впливають на поступ України у сфері перехідного правосуддя, із посиланнями на правові норми та найновішу державну практику:

1. Report of the UN Secretary-General, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies* (New York: S/2004/616, 2004), para. 8.

- *Міф 1: «Перехідне правосуддя не застосовується у випадках зовнішньої агресії»*. Хоча історично перехідне правосуддя частіше стосувалося внутрішніх збройних конфліктів, воно також використовувалося і в контексті міждержавних подій, як-от індонезійської окупації Східного Тимору або трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи після радянської доби. Опріч того, суттєва частка випадків реалізації перехідного правосуддя, що видаються типово внутрішніми, насправді відбувалися за регіонального чи міжнародного сприяння. Отже, хоча міждержавних ситуацій в історії перехідного правосуддя порівняно менше, воно застосовується і в них. Чинний Спеціальний доповідач ООН з питань сприяння встановленню істини, правосуддя, відшкодування шкоди і гарантій неповторення не лише визнає релевантність інструментарію перехідного правосуддя в міждержавному контексті, але й вважає цей напрям одним із пріоритетних у своїй поточній роботі.[2]

- *Міф 2: «Перехідне правосуддя впроваджується лише після падіння автократичного режиму та/або досягнення мирної угоди»*. За міжнародним правом якомога швидше відшкодування завданої постраждалим шкоди є пріоритетом. Технологічний прогрес сприяє ранньому документуванню злочинів і раннім крокам для досягнення правосуддя, задовго до повного утвердження демократичного правління чи встановлення миру. Приклади Сирії та України є тому переконливим свідченням.

- *Міф 3: «Перехідне правосуддя ускладнює притягнення винних до кримінальної відповідальності»*. Цілком навпаки: усі заходи перехідного правосуддя є рівнозначними та взаємопосилюваними складниками єдиної системи. Наприклад, комісії зі встановлення істини (як-то аргентинська Національна комісія з питань зниклих безвісти (CONADEP)) можуть рекомендувати проведення судових процесів і навіть передають матеріали органам прокуратури. Перепони до кримінальних процесів породжені не іншими механізмами перехідного правосуддя, а політичними міркуваннями, які спрямовані на запобігання відновленню бойових дій чи авторитаризму шляхом недалекоглядних компромісів.

- *Міф 4: «Впровадження перехідного правосуддя в Україні може створити враження, що нинішній збройний конфлікт має внутрішній характер»*. Це занепокоєння було обґрунтованим під час першої фази російської агресії проти України у 2014–2021 роках, коли багато міжнародних суб'єктів відмовлялися визнавати присутність РФ у Криму та на Донбасі. На сьогодні, рішення Окружного суду Гааги та Європейського суду з прав людини щодо російської окупації цих територій з 2014 року, а також беззаперечні жахіття, скоєні під час повномасштабного вторгнення з 2022 року, унеможливлюють розмивання ролі Кремля як єдиного ініціатора діючої агресії.

- *Міф 5: «Впровадження перехідного правосуддя в Україні може спровокувати ескалацію російської агресії»*. По-перше, як чітко заявляв президент Путін, російська агресія ґрунтується на переконанні, що Україна не є суверенною державою і має повернутися до сфери впливу Росії. Будь-які посилання на ініціативи України у сфері правосуддя чи інші дії є лише приводом для продовження спроби її завоювання. По-друге, Україна та інші дер-

2. UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "Approach to Mandate and Areas of Engagement with the General Assembly," July 18, 2024 (A/79/180), paras. 48-54.

жави, які дотримуються міжнародного права, зобов'язані кримінально переслідувати міжнародні злочини та забезпечувати підтримку постраждалих. Цей людиноцентричний обов'язок не може переглядатись із політичних міркувань.

Частина II, спираючись на вже наявні в Україні багатовимірні ініціативи у сфері правосуддя, викладає ключові правові, політичні та зосереджені на потребах постраждалих аргументи для органів влади на користь активізації формування комплексного бачення перехідного правосуддя.[3] Ця необхідність зумовлена такими чинниками:

- Українське суспільство та постраждалі вимагають цілісного підходу до правосуддя – як з 2014 року, так і, ще більшою мірою, після повномасштабної навали Росії.
- Сталий і справедливий мир може бути досягнутий лише через включення принципів правосуддя до мирного процесу.
- Попри тривалу російську агресію, деякі ключові аспекти перехідного правосуддя в Україні вже реалізовані внаслідок пострадянської трансформації 90-х рр. XX ст. і суспільного вибору на користь проєвропейського та прозахідного курсу під час Революції гідности 2014 року.
- Цілісна політика перехідного правосуддя чітко зафіксує початок російської агресії у 2014 році та забезпечить рівне право на відшкодування для постраждалих з Криму і Донбасу.
- Багато ініціатив у сфері перехідного правосуддя в Україні вже втілюються, проте їм потрібні об'єднавчі рамки.
- Всеосяжна політика перехідного правосуддя визначить ключові поняття правосуддя, орієнтованого на потреби постраждалих, зокрема гендерну чутливість, принцип найкращих інтересів дитини та інтерсекційність.
- Навіть найдієвіша система кримінального правосуддя не зможе результативно розглянути понад 219 000 проваджень, пов'язаних із масовими злочинами, працюючи з кожною справою окремо.
- Деякі соціально чутливі питання, пов'язані з конфліктом, як-от колабораціонізм або підтримка дітей, народжених унаслідок сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, доцільніше опрацьовувати через механізми перехідного правосуддя.
- Міжнародні інституції та ключові міжнародні партнери України підтримують реалізацію перехідного правосуддя в Україні.
- Перехідне правосуддя є важливим складником процесу вступу України до Європейського Союзу.
- Перехідне правосуддя в Україні може стати каталізатором його впровадження в Білорусі та Росії і допоможе протидіяти масштабній російській пропаганді.

3. Ministry for Development of Communities and Territories of Ukraine, "Ukraine Will Learn from the Swiss Experience of Developing a Transitional Justice Policy," March 3, 2026.

- Перехідне правосуддя є важливою сферою для конструктивної взаємодії України з країнами Глобальної більшості.
- Перехідне правосуддя в Україні сприятиме глобальному переосмисленню цієї царини, зокрема в контексті раннього вжиття заходів перехідного правосуддя та їхньої придатности до міждержавних і транснаціональних контекстів.

Комплексна політика правосуддя, затверджена під час діючої агресії, яка досі перебуває у дуже активній, руйнівній і динамічній фазі, неодмінно потребуватиме перегляду та уточнення під час ключових віх, як-то зупинення вогню або повноцінне завершення збройного конфлікту. Проте поступове запровадження перехідного правосуддя в Україні зараз матиме надзвичайно важливе значення як для всіх українців і держави, що постраждала від війни, так і для пострадянського простору та міжнародного права загалом.

На регіональному рівні він стане каталізатором будь-яких майбутніх процесів переосмислення минулого та перетворень у Росії, Білорусі та інших країнах колишнього СРСР, що перебувають у сфері впливу Кремля. На міжнародному рівні втілення перехідного правосуддя в Україні змінить та розширить саме уявлення про цю галузь та її потенціал.

Вступ

Перехідне правосуддя охоплює комплекс заходів, зокрема кримінальне переслідування, репарації, встановлення істини, інституційні реформи та меморіалізацію. Ці заходи є взаємодоповнювальними за своєю природою та мають трансформаційний характер. Вони допомагають суспільствам, що постраждали від війни та звірств, долати наслідки масштабних порушень прав людини та поступово утверджувати спільний і більш стійкий образ майбутнього.[4]

Пабло де Греф, перший Спеціальний доповідач ООН з питань сприяння встановленню істини, правосуддя, репарацій та гарантій неповторення, не раз пояснював, чому назва його посади така довга, і чому вона не містить прямої згадки про перехідне правосуддя. Таке формулювання акцентує не певну назву підходу, а радше його ключові складники як основу комплексних і трансформаційних змін.[5]

Уряд і громадянське суспільство України почали реагувати на пов›язані з конфліктом звірства одразу після початку агресії Росії у 2014 році. Перші заходи стосувались переважно кримінальної відповідальности, зокрема ретельного документування воєнних злочинів, національних судових процесів і подань до Міжнародного кримінального суду (МКС). Згодом українці почали дедалі більше усвідомлювати, що психічні, фізичні, фінансові та ширші суспільні травми, завдані тривалою навалою, не можна вилікувати самим лише кримінальним переслідуванням. Уже у 2019 році Україна почала розробляти комплексну політику перехідного правосуддя. Однак із початком повномасштабної російської агресії у 2022 році розробку цієї політики було призупинено. З огляду на зростання інтенсивності збройного конфлікту, урізноманітнення форм злочинності, нові тенденції в характері завданої шкоди та переміщення населення, Україні слід повернутися до розробки власного бачення перехідного правосуддя.

4. Report of the Secretary-General, "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies," para. 8.
5. "Lecture on Transitional Justice by UN Special Rapporteur Pablo de Greiff," October 20, 2017, posted October 23, 2017, by the Ministry of Foreign Affairs - Sri Lanka, YouTube, 11:06-14:53, www.youtube.com/watch?v=wHcb0wzCm1g&t=2736s

Цей аналітичний звіт пропонує детальне двокомпонентне обґрунтування того, чому Україна повинна поновити роботу над комплексною політикою перехідного правосуддя. Перша частина присвячена розгляду та спростуванню поширених міфів, що впливають на відкритість України до перехідного правосуддя, із посиланнями на міжнародне право та найновішу державну практику.[6] У другій частині, на основі вже наявних в Україні багатогранних ініціатив щодо забезпечення відповідальности кривдників, висунуто ключові правові, політичні та орієнтовані на потреби постраждалих аргументи на користь створення комплексної державної концепції перехідного правосуддя. Звіт резюмує, що узгоджені дії щодо запровадження перехідного правосуддя в Україні забезпечать цілісне та своєчасне відшкодування шкоди суспільству, що постраждало від війни, стануть прикладом для держав пострадянського простору та розширять усталені уявлення про перехідне правосуддя у всьому світі.

Цей звіт не надає детального плану дій щодо реалізації кожного елементу перехідного правосуддя в Україні. Визнаючи необхідність таких галузевих рекомендацій, він натомість зосереджується на нагальній та засадничій важливості загальної політики в цій царині для держави. Наступним кроком після ухвалення відповідного стратегічного документу має стати розробка настанов щодо впровадження кожного компоненту перехідного правосуддя.

Одне термінологічне уточнення, яке слід зробити на початку, стосується вживання слів «жертви», «постраждалі» та «вцілілі». У звіті перевага віддається двом останнім, оскільки вони підкреслюють виняткову стійкість людей, які витримали немислимі звірства і, незважаючи на все, домагаються справедливости для себе та інших. Та, на жаль, не всі жертви найтяжчих злочинів виживають. Крім того, певні рамкові механізми, наприклад, Цільовий фонд МКС для *жертв*, вимагають вживання конкретних слів.[7] Тому, де це можливо, у звіті використовуються терміни «постраждалі» та «вцілілі», якщо тільки конкретне правове регулювання або факти не вимагають використання слова «жертви».

6. Цей підхід, серед іншого, натхненний двома впливовими публікаціями Chatham House, що розвінчують міфи про Україну та Росію: Chatham House, "How to End Russia's War on Ukraine," June 27, 2023, та Chatham House, "Myths and Misconceptions in the Debate on Russia," May 13, 2021.
7. ICTJ також використовує термін «жертва», з огляду на існуюче правове регулювання. Elena Naughton, ICTJ, "Achieving a Delicate Balance: Victim Participation in International and Domestic Criminal Proceedings," August 11, 2022.

Міфи

Міф 1: Перехідне правосуддя не застосовується у випадках зовнішньої агресії

Одним із найпоширеніших хибних уявлень про перехідне правосуддя є те, що воно нібито застосовується лише до подій усередині певної держави, як-от переходу від авторитарного режиму до демократичного врядування або щодо наслідків внутрішніх збройних конфліктів.

Ця помилка має глибоке коріння. Історично більшість перших випадків застосування перехідного правосуддя стосувались конкретних держав. Наприклад, під час переходу країн Латинської Америки від військових хунт до демократії чи після завершення режиму апартеїду в Південно-Африканській Республіці принципи перехідного правосуддя розробляли і випробовували в межах національних кордонів. Зважаючи на низку соціально-політичних причин, пропонувати, розробляти та впроваджувати заходи щодо встановлення істини, репарацій, кримінального переслідування, меморіалізації та гарантій неповторення було легше на національному рівні. Опісля завершення «Холодної війни», внутрішні збройні конфлікти кількісно переважають міждержавні.[8] Це означає, що внутрішньодержавні ситуації отримали більше уваги в сенсі осмислення фактів і реагування, а їхні тонкощі й уроки в контексті досягнення правосуддя стали видимішими для світу. Відповідно, приклади застосування перехідного правосуддя в міжнародних збройних конфліктах, включно з окупацією, менш відомі – як через меншу поширеність цих контекстів, так і через маскування або неправильне тлумачення їхніх міжнародних елементів. Військова присутність Росії на українському Донбасі у 2014–2021 рр. не стала винятком.

Незважаючи на кількісне переважання внутрішніх збройних конфліктів, перехідне правосуддя застосовувалося і в міждержавному контексті. Нюрнберзький і Токійський трибунали створили прецеденти міжнародного кримінального переслідування високопоставлених осіб,

8. Наприклад, станом на березень 2026 року портал «War Watch» Женевської академії зареєстрував 66 внутрішніх збройних конфліктів і 19 міжнародних збройних конфліктів за період 2024–2026 рр., з яких шість пов'язані з військовою окупацією. Geneva Academy of International Law and Human Rights, "War Watch: World Assessment and Tracking of Civilian Harm", https://warwatch.ch/explore/; Congressional Resource Service, "Armed Conflicts in the World Since the End of the Cold War (1989 - Present)", 2002 р., 6-11; Lotta Harbom and Peter Wallenstein, "Appendix 2A: Patterns of Major Armed Conflicts, 1990-2005," in *SIPRI Yearbook 2006: Armaments, Disarmament and International Security* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 108.

які вчинили міжнародні злочини, і проклали шлях до програм репарацій, національних судових процесів за скоєння звірств та люстрації ще до появи загального терміну «перехідне правосуддя».[9] Найяскравішим прикладом можна вважати встановлення істини та інші судові й позасудові процеси в Східному Тимопісля завершення індонезійської окупації.[10] Перетворення та трансформації в країнах Центрально-Східної Європи, а також в об›єднаній Німеччині були спрямовані на викриття тоталітарного радянського режиму з центром у Москві.[11] Навіть типово внутрішні перехідні процеси в Латинській Америці мали на меті оприявнити зловживання, яким сприяли регіональні та міжнародні чинники.[12] Те саме можна сказати про Камбоджу в азійському контексті та Ліберію в африканському.[13] Тому, навіть якщо історично перехідне правосуддя більше застосовувалось у внутрішніх ситуаціях, прецедентів його використання у міжнародних контекстах також достатньо.

Визнаючи різноманітність і складність фактичних реалій, «жорсткі» і «м'які» норми міжнародного права також свідчать, що перехідне правосуддя не замикається на суто внутрішньодержавних подіях. В авторитетному тлумаченні Генерального секретаря ООН перехідне правосуддя зосереджується на меті його заходів — забезпеченні всеохопних репарацій за найтяжчі злочини, — а не на контекстуальних особливостях.[14] Конвенція ООН проти катувань закріплює право постраждалих на репарації незалежно від обставин зловживань.[15] Аналогічно, Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень не пов›язує право постраждалих на репарації та встановлення істини з типом ситуації або збройного конфлікту, в якому вони зазнали насильства.[16] Керівні положення ООН щодо права на правовий захист та репарації визначають жертв як осіб, які зазнали будь-яких грубих порушень прав людини або серйозних порушень гуманітарного права — знову ж таки, без конкретизації контексту.[17] Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя зосереджуються на принципах і заходах, що є найбільш ефективними для реагування на масові звірства і глибоко вкорінені кривди у спосіб, що чутливий до конкретного контексту, але не обмежується ним.[18]

Наостанок, нинішній Спеціальний доповідач ООН з питань сприяння встановленню істини, правосуддя, репарацій та гарантій неповторення не тільки визнає актуальність інструментарію перехідного правосуддя для міждержавних контекстів, але й вважає цю сферу пріоритетною у

9. Sanya Romeike, International Nuremberg Principles Academy, "Transitional Justice in Germany After 1945 and After 1991," 2016, 11-41; International Law Commission, "Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal," *Yearbook of the International Law Commission*, 1950, vol. II; Madoka Futamura, *War Crimes Tribunals and Transitional Justice: The Tokyo Trial and the Nuremberg Legacy* (Routledge, 2008).
10. Вебсайт Міжнародного центру перехідного правосуддя (ICTJ), Східний Тимор, www.ictj.org/where-we-work/timor-leste
11. Lavinia Stan, "Limited Reckoning in the Former Soviet Union. Some Possible Explanations," in *Transitional Justice and the Former Soviet Union* (Cambridge University Press, 2018), 10-30; Romeike, "Transitional Justice in Germany After 1945 and After 1991," 65-67.
12. Giles Tremlett, "Operation Condor: The Cold War Conspiracy that Terrorised South America," *The Guardian*, September 3, 2020.
13. Вебсайт ICTJ, Камбоджа, www.ictj.org/where-we-work/cambodia; вебсайт ICTJ, Ліберія, www.ictj.org/where-we-work/liberia
14. Report of the Secretary-General, "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies," para. 8.
15. Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1465 U.N.T.S. 85, December 10, 1984), art. 14.
16. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance (2716 U.N.T.S. 3, December 20, 2006), arts. 3, 8.2, 12.
17. UN General Assembly (UNGA), *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, A/RES/60/147, March 21, 2006, paras. 3(c), 4.
18. The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice, 2.

своїй поточній роботі.[19] Україна, яка потерпає від одного з наймасштабніших у сучасній історії випадків збройної агресії, здатна в багатьох розумінняx допомогти Спеціальному доповідачу і всій світовій спільноті поглибити розуміння того, як інструменти перехідного правосуддя можуть підтримати потерпілих – і цілі суспільства, які долають – міжнародні збройні конфлікти.

Міф 2: Перехідне правосуддя впроваджується лише після падіння автокра-тичного режиму та/або досягнення мирної угоди

Саме словосполучення «перехідне правосуддя» містить у собі загадкову та суперечливу комбінацію завершеності та безперервності. З одного боку, «перехід» означає завершення великої зміни, що дає початок новому етапу. З іншого боку, «перехід» може розтягуватися в часі, що ускладнює визначення меж пов›язаних між собою перетворень. Перший Спеціальний доповідач ООН Пабло де Грейф, який допоміг сформувати концептуальну суть цього мандату й окреслити горизонт його завдань, погоджується, що спроба визначити початок і кінець перехідних процесів може бути складним і часто контрпродуктивним завданням.[20]

Історично перехід до демократичного врядування або мирного врегулювання мав більш визначений характер. Він слугував і передумовою, і поштовхом для широкого спектру ініціатив зі встановлення істини, кримінального переслідування, репарацій, інституційних реформ та увічнення пам'яті. Хоча ці ініціативи відрізнялися за способом поєднання, послідовністю й тривалістю, усі вони мали спільний часовий знаменник: ширший політичний або постконфліктний перехід, що уможливлював їх започаткування.

Попри те, що описана динаміка спершу домінувала, вона аж ніяк не була єдиною. Навіть у знакових для формування цієї галузі випадках Аргентини та Чилі ініціативи громадянського суспільства з документування та заклики до правосуддя виникли задовго до змін у відповідних політичних режимах.[21] У Колумбії різні зусилля в питанні притягнення винних до відповідальності розвивалися ще до їх оформлення в комплексні механізми перехідного правосуддя, включені до мирної угоди 2016 року.[22] Сучасні збройні конфлікти та найтяжчі злочини дедалі переконливіше доводять, що заходи перехідного правосуддя можна і, власне, слід запроваджувати ще до «остаточного» завершення перехідних процесів.

Із нормативного погляду ООН визнає, що розробка політики перехідного правосуддя може відбуватися паралельно з досягненням миру. Наприклад, звіт Генерального секретаря ООН на відповідну тему має назву «Верховенство права та перехідне правосуддя в конфліктних і постконфліктних суспільствах».[23] У тому ж дусі Верховний комісар ООН з прав людини закликає до негайного та всебічного реагування системи правосуддя на сексуальне та гендер-

19. UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "Approach to Mandate and Areas of Engagement with the General Assembly," paras. 48-54.
20. Pablo de Greiff, "Failing Justice: Beyond the Failed State – Q&A Time," January 8, 2019, posted February 20, 2019, by Lawyers for Justice Libya, YouTube, 19:42-21:05, www.youtube.com/watch?v=WwDnB2qnmYM&ab_channel=LFJL
21. Juan Méndez, Americas Watch, "Truth and Partial Justice in Argentina: An Update," 1991, 17; José Zalaquett, "The Mathew O. Tobriner Memorial Lecture: Balancing Ethical Imperatives and Political Constraints: The Dilemma of New Democracies Confronting Past Human Rights Violations," *Hastings Law Journal* 43, no. 6 (1992), 1434.
22. Colombian Peace Agreement, *Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace*, November 24, 2016, 137.
23. Report of the Secretary-General, "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies."

но-зумовлене насильство як у конфліктних, так і в постконфліктних умовах.[24] Міжнародна слідча комісія ООН щодо України також підкреслила, що держави повинні впроваджувати принаймні деякі елементи кримінальної відповідальности, встановлення істини, репарацій та гарантій неповторення навіть до закінчення збройного конфлікту.[25]

Проте не тільки нормативні або цілезорієнтовані підходи спонукають до якнайшвидшого запуску заходів правосуддя. Важливими каталізаторами є і технологічний розвиток, а також обізнаність, інтереси й побажання вцілілих. Поширення технологій – від смартфонів у руках свідків звірств до розслідувань на основі відкритих джерел – дало змогу значно раніше, ніж у попередніх збройних конфліктах, накопичувати й аналізувати докази скоєння міжнародних злочинів і серйозних порушень прав людини. Національні НУО і об'єднання вцілілих нарощують власну експертизу та адвокаційну діяльність навіть попри тривалі війни та спротив репресивних режимів. Ці процеси закладають підвалини для заходів правосуддя та прискорюють їх реалізацію – на міжнародному рівні і, де це можливо, на національному. Важливо, що такі ранні ініціативи сприяють розвитку місцевої експертизи та формують бачення майбутнього, навіть коли повне досягнення миру та демократичного врядування залишається питанням віддаленої перспективи.

Громадянська війна в Сирії є наочним прикладом вищезазначеного. Документування жахливих звірств режиму Башара Асада почалося задовго до того, як будь-які заходи щодо притягнення винних до відповідальності стали реально можливими. Поступово завдяки зусиллям жертв та сирійських і міжнародних правозахисних груп добросовісні прокурори з різних країн світу отримали масив неспростовних доказів.[26] Згодом на цій основі постали інноваційні провадження на основі принципу універсальної юрисдикції, що дало надію жертвам режиму Асада, а також призвело до розширення практики екстериторіального переслідування найтяжчих міжнародних злочинів, скоєних в інших державах.[27] Бачення й адвокаційна діяльність сирійського громадянського суспільства та його партнерів також сприяли ініціюванню Канадою та Нідерландами знакової справи у Міжнародному Суді ООН стосовно порушення Сирією під керівництвом Асада Конвенції проти катувань.[28] Усвідомлюючи циклічність збройних конфліктів і міжнародної уваги до них, сирійці зберігали активність у міжнародній адвокації[29] та, попри власні негаразди, не втрачали чутливости до страждань інших. Громадянське суспільство країни взаємодіяло з іншими спільнотами вцілілих. Його представники також відвідують Україну й на власні очі бачать руйнування, спричинені Росі-

24. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), "Analytical Study Focusing on Gender-Based and Sexual Violence in Relation to Transitional Justice," A/HRC/27/21, June 30, 2014, paras. 1, 5.
25. "Conference Room Paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine," A/HRC/52/CRP.4, August 29, 2023, para. 947.
26. Syria Justice and Accountability Centre Website, "Documentation," syriaaccountability.org/documentation/; Syrian Archive Website, "About," syrianarchive.org/en/about; OHCHR Website, "Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic," www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iici-syria/documentation.
27. International Commission of Jurists, "Syria: German Court's Decision a Momentous Step in the Fight Against Impunity," January 13, 2022.
28. Application of the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Canada and the Netherlands v. Syrian Arab Republic).
29. Зокрема, ця адвокація посприяла створенню Міжнародного неупередженого та незалежного механізму з допомоги розслідуванню та кримінальному переслідуванню найсерйозніших злочинів за міжнародним правом, вчинених у Сирійській Арабській Республіці з березня 2011 року (IIIM) і Незалежній інституції щодо зниклих безвісти у Сирійській Арабській Республіці (IIMP). UN General Assembly, Resolution 71/248, International, Impartial and Independent Mechanism to Assist in the Investigation and Prosecution of Persons Responsible for the Most Serious Crimes under International Law Committed in the Syrian Arab Republic since March 2011, A/RES/71/248 (December 21, 2016); UN General Assembly, Resolution 77/L.79, Independent Institution on Missing Persons in the Syrian Arab Republic, A/77/L.79 (June 26, 2023).

єю, а також стійкість українського народу.[30] Сирійські фахівці не обмежуються співчуттям і співпрацюють із українськими колегами, щоби викрити смертоносні тактики, зокрема т. зв. подвійні удари (англ. double-tap strikes), які РФ застосовувала в обох країнах.[31]

Ці та інші судові та позасудові ініціативи не забезпечили і не могли забезпечити всебічних репарацій, поки режим Асада все ще перебував при владі. Проте ці зусилля стали фундаментом для перехідного періоду в Сирії у 2025 році, його нагальних пріоритетів та потенціалу для їх реалізації. Досвід та обсяг доказів, накопичених протягом багатьох років, дозволили у травні 2025 року в надзвичайно стислі терміни створити дві офіційні ініціативи з перехідного правосуддя: Національну комісію з питань перехідного правосуддя та Національну комісію з питань зниклих безвісти.[32] Доля обидвох ініціатив[33] та деяких основоположних аспектів відбудови Сирії після режиму Асада є предметом обґрунтованих занепокоєнь.[34] Проте, незважаючи на всю критику, ці кроки були би неможливими після зміни уряду без усіх попередніх зусиль, що ретельно реалізовувалися протягом багатьох років.

Окрім перехідного правосуддя в контексті міждержавних збройних конфліктів, нинішній Спеціальний доповідач ООН також зосередив увагу на впровадженні перехідного правосуддя на «ранніх етапах перетворень».[35] Як і Сирія, Україна почала впроваджувати незліченні ініціативи з документування, кримінального переслідування, репарацій та встановлення істини задовго до появи видимої перспективи завершення збройного конфлікту. Україна навіть пішла на крок далі, розпочавши розробку комплексної системи перехідного правосуддя ще під час першої хвилі російської навали, задовго до припинення агресії РФ.[36] Нині Україні важливо зробити ще один крок вперед, оновивши та доопрацювавши власну концепцію перехідного правосуддя. Своєю чергою, це сприятиме глобальному розумінню необхідности запровадження відповідних заходів уже на ранніх етапах. Важливо, що якнайшвидша формалізація української концепції перехідного правосуддя є також базовим мінімумом, який вона може і повинна запропонувати тим, хто постраждав найбільше: жертвам і вцілілим.

30. Syrian British Consortium, "Members of Syrian Civil Society Engage High Level Ukrainian Officials," August 25, 2023.
31. Truth Hounds and The White Helmets, "Statement on an International Investigation of Russia's Double-Tap Strikes on Civilians in Ukraine and Syria," *Truth Hounds,* October 31, 2024.
32. Syria Justice and Accountability Centre, "A First Step Towards Transitional Justice in Syria," May 29, 2025.
33. ICTJ, "ICTJ Welcomes Establishment of Syria's New National Commissions for Transitional Justice and Missing Persons," May 22, 2025.
34. Syrian Network for Human Rights, "On International Women's Day: Women Must Be Part of the Transitional Process After Over 13 Years of Struggle and Sacrifices," March 8, 2025.
35. Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "Approach to Mandate and Areas of Engagement with the General Assembly," paras. 55-59.
36. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), "Opinion on the Draft Law 'On the Principles of State Policy of the Transition Period,'" Opinion No. 1046/2021, October 18, 2021, para. 50; Kateryna Busol, "Mariupol and the Origins and Avenues of Ukraine's Transitional Justice Process," *Just Security*, June 1, 2022.

Міф 3: Перехідне правосуддя ускладнює притягнення винних до кримінальної відповідальності

Обов'язок кримінально переслідувати міжнародні злочини та серйозні порушення прав людини чітко закріплений у міжнародному праві та судовій практиці.[37] Неприпустимість амністії та незастосовність строків давності для міжнародних злочинів ще більше підкреслюють необхідність їх розслідування, навіть через десятиліття після їх вчинення.[38]

Заходи перехідного правосуддя, невід'ємною частиною яких є судові процеси, є рівноправними та взаємодоповнювальними. На підтвердження цього, один із перших звітів Спеціального доповідача ООН з питань сприяння встановленню істини, правосуддя, репарацій та гарантій неповторення був присвячений стратегіям кримінального переслідування. Звіт підкреслював значення національних і міжнародних кримінально-правових заходів. Проте звіт також і визнавав їхні природні обмеження в умовах слабкої інституціоналізації, зважаючи на велику кількість злочинів і ширші нагальні потреби вцілілих.[39] Прикметно, що у своїй позиції стосовно т. зв. репаративної комплементарності (англ. reparative complementarity),[40] Офіс прокурора МКС визнав доповнювальну роль як національних судових процесів, так і інших заходів перехідного правосуддя.[41] Офіс висловив готовність до «пошуку шляхів співпраці з тими, хто бере участь у різних механізмах правосуддя, [...] забезпечуючи, щоб усі зусилля були якомога більш взаємодоповнювальними в розробці комплексного підходу».[42]

Несудові механізми перехідного правосуддя часто застосовуються у взаємодії із процедурами кримінального переслідування. Наприклад, аргентинська Національна комісія з питань зниклих безвісти (відома як CONADEP) рекомендувала провести подальші розслідування та передала свої матеріали до безпрецедентного в історії Латинської Америки судового процесу, відомого як «Суд над хунтами».[43] Кримінальне переслідування також дозволяє заповнити певні прогалини, чого неможливо досягти за допомогою інших механізмів. Наприклад, комісії з питань встановлення істини часто критикують за «називання імен» імовірних злочинців без звичайних гарантій справедливого судового розгляду.[44] Справедливі судові процеси, у яких гарантовано право на захист і апеляцію, мають вищу легітимність, коли йдеться про встановлення індивідуальної відповідальності. Водночас є певні аспекти, що не піддаються вирішенню в межах судового процесу. Як практика ООН, так і практика держав, зокрема України, показують, що адміністративні репарації, не обтяжені процедурними формальностями, є більш ефективними і бажанішими для

37. Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (973 U.N.T.S 75, Aug. 12, 1949), art. 147; Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, art. 7; Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to War Crimes and Crimes against Humanity; European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes; International Committee of the Red Cross (ICRC), IHL Databases, Customary IHL, "Rule 159. Amnesty," ICRC, IHL Databases, Customary IHL, "Rule 158. Persecution of War Crimes."
38. Inter-American Court of Human Rights, "Chile Is Responsible for the Violation of the Rights to Judicial Guarantees, Judicial Protection and Personal Integrity for the Application of the 'Half Statute of Limitations' to Criminal Sentences Related to Crimes Against Humanity," September 26, 2024.
39. Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "Prosecutorial Prioritization Strategies in the Aftermath of Gross Human Rights Violations and Serious Violations of International Humanitarian Law," A/HRC/27/56, August 27, 2014.
40. Luke Moffett, "Reparative Complementarity: Ensuring an Effective Remedy for Victims in the Reparation Regime of the International Criminal Court," *The International Journal of Human Rights* 17 (2013), 368.
41. ICC OTP, "Policy on the Interests of Justice," 2007, 8.
42. ICC OTP, "Policy on Complementarity," 2024, 117.
43. CONADEP (National Commission on the Disappearance of Persons), "Part IV. Recommendations and Conclusions," in *Nunca Más (Never Again)*, 1984. Amesty International, "Commissioning Justice: Truth Commissions and Criminal Justice," 2010, 17.
44. Zalaquett, "The Mathew O. Tobriner Memorial Lecture," 1435.

вцілілих, аніж репарації, що залежать від винесення обвинувальних вироків у тривалих і складних кримінальних провадженнях.[45]

Судові процеси, що проходять в умовах перехідного періоду, часто стикаються з перешкодами. Однак такі перешкоди пов'язані не з іншими заходами перехідного правосуддя, а з короткозорими політичними міркуваннями, спрямованими на уникнення помсти під час зміни режиму або на зміцнення перемир'я неправомірними засобами. Після унікального «Суду над хунтами» було ухвалено два закони про амністію, які врешті були скасовані Верховним судом Аргентини. Міжамериканський суд з прав людини визнав недійсними спроби де-юре та де-факто амністії в інших контекстах. Нещодавно Конституційний суд Перу схвалив строк давності для злочинів проти людяности, чим порушив норми міжнародного права та накликав осуд експертів ООН.[46] Росія вимагала припинення судових процесів за злочини, скоєні під час її першої навали в Україну в 2014–2021 рр.,[47] і ці вимоги знову з'явилися в ході поточних мирних переговорів.[48]

Складні, тривалі та дорогі судові процеси щодо міжнародних злочинів та масових порушень прав людини також можуть опинитися під загрозою через скорочення фінансування. Проте зменшення підтримки інших ініціатив у сфері перехідного правосуддя було би недалекоглядним способом вирішити проблему браку ресурсів. Виважена відповідь має передбачати вдосконалення стратегій кримінального переслідування, першочергову роботу з показовими типами злочинної поведінки, кривдників і постраждалих, а також гармонізацію таких процедур із ширшою мережею заходів щодо притягнення до відповідальності та відновлення справедливости.

Міф 4: Впровадження перехідного правосуддя в Україні може створити враження, що нинішній збройний конфлікт має внутрішній характер

Це хибне уявлення пов›язане з міфом № 1, за яким перехідне правосуддя, начебто, застосовується виключно для внутрішньодержавних ситуацій та внутрішніх збройних конфліктів.

Росія послідовно заперечувала свою роль у збройному конфлікті на Сході України під час першої фази агресії в 2014–2021 рр. Потужний медіа-арсенал Кремля послідовно зображував бойові дії на Донбасі як внутрішню українську «сепаратистську» проблему, в якій він нібито не брав участі, а був лише доброзичливим посередником. На відміну від виняткової реакції на повномасштабну навалу 2022 року, міжнародна дипломатична, військова, юридична, наукова та медійна увага не була настільки зосереджена на першій хвилі агресії Росії, а отже, не дозволила зрозуміти всіх її нюансів. Перші висновки Офісу прокурора МКС щодо можливої присутности Росії на Донбасі були обережними.[49] Ключова

45. Guidance Note of the Secretary-General, "Reparations for Conflict-Related Sexual Violence," 2014, 6; Global Survivors Fund, "Ukraine's Urgent Interim Reparations: Historic Milestone Must Become Reality for All Survivors of Conflict-Related Sexual Violence," September 24, 2025.
46. OHCHR, "Peru: UN Experts Concerned About Constitutional Court Ruling on 'Impunity Law,'" December 19, 2025.
47. Elena Teslova, "Moscow Urges Kiev to Offer Amnesty to Separatists," *AA*, April 30, 2020.
48. Ben Hall, "Annotated: The Full Text of Donald Trump's 28-Point Ukraine-Russia Peace Plan," *The Financial Times*, November 21, 2025; Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, "Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Director General of Rossiya Segodnya International Information Agency Dmitry Kiselev," April 29, 2021.
49. Case 09-748006/19 (First Instance) District Court of The Hague, November 17, 2022.

роль Росії у розпалюванні збройного конфлікту на Сході України з 2014 року була визнана на міжнародному рівні лише після рішень Окружного суду Гааги у справі про збиття рейсу «МН-17» та Європейського суду з прав людини у 2022 році.[50]

Хибне ототожнення процесів перехідного правосуддя з внутрішньодержавними трансформаціями і врегулюванням внутрішніх збройних конфліктів залишається поширеним в усьому світі. У зв'язку з цим занепокоєння деяких українських стейкхолдерів щодо використання формулювання «перехідне правосуддя» в контексті агресії Росії не викликає подиву. Такі побоювання були до певної міри зрозумілими в 2014–2021 рр., коли розуміння світовою спільнотою справжніх мотивів і дій РФ в Україні було обмеженим. Однак початок повномасштабної навали, ведення Росією військових дій зі скоєнням найтяжчих злочинів, повзуча окупація та неприхована стратегія досягнення регіонального домінування не залишають простору для неправильного тлумачення дій сторін збройного конфлікту та їхніх цілей. Незважаючи на потужну пропагандистську машину Кремля, російську присутність та вчинення жорстоких злочинів в Україні неможливо применшити або приховати.[51]

Попри історичну асоціацію перехідного правосуддя з внутрішньодержавним контекстом, його застосування в Україні не загрожує спотворенням уявлення про міждержавний характер агресії або стратегію регіонального домінування Кремля, адже масштаб російських злочинів належно задокументовано. Водночас усі зацікавлені сторони — від уряду України до правозахисних груп, спільнот уцілілих та міжнародних партнерів — повинні подбати про те, щоб їхнє уявлення про російську навалу та відповідні заходи відновлення справедливості охоплювали увесь спектр подій з 2014-го, а не лише з 2022 року.

Міф 5: Впровадження перехідного правосуддя в Україні може спровокувати ескалацію російської агресії

Від початку першої фази агресії в 2014–2021 рр. Кремль послідовно представляв ініціативи України з кримінальної відповідальності та ширшого перехідного правосуддя як перешкоди для досягнення миру. Спочатку Москва стверджувала, що суперечливі Мінські угоди, які нібито були розроблені для припинення воєнних дій на Донбасі, передбачали загальну амністію для винних у всіх злочинах, зокрема воєнних.[52] Поступово Росія поширила свою зневажливу риторику на всю концепцію перехідного правосуддя.[53] Наприкінці 2021 року Москва навіть заявила, що прийняття Україною законодавства про перехідне правосуддя розглядатиметься як вихід Києва з Мінських угод.[54] Зрештою, два комплексні проєкти політики перехідного правосуддя України 2020 і 2021 рр. не були

50. Decision, *Ukraine and The Netherlands v. Russia,* Applications №8019/16, 43800/14 and 28525/20, November 20, 2022, para. 695.
51. Aisha Down, "Hundreds of English-Language Websites Link to Pro-Kremlin Propaganda," *The Guardian*, November 21, 2025; Reporters Without Borders, "The Propaganda Monitor: RSF Releases New Report on the Geopolitics of Kremlin Propaganda," September 25, 2025.
52. Duncan Allan and Kataryna Wolczuk, Chatham House, "Why Minsk-2 Cannot Solve the Ukraine Crisis," February 16, 2022, Botschaft der Russischen Föderation in der Bundesrepublik Deutschland, "Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Director General of Rossiya Segodnya International Information Agency Dmitry Kiselev."
53. *Там само*.
54. Ivan Muzyka, "Lavrov Has Threatened Ukraine Because of the Draft Law on Transition Period (Лавров пригрозив Україні через закон про перехідний період)," *LB.ua*, November 12, 2021.

ухвалені – щоправда, з інших причин.[55] І все ж, доволі очікувано, це не завадило Росії розпочати повномасштабну агресію у 2022 році.

Протидія Росії притягненню винних у звірствах до відповідальності суперечить не тільки міжнародному праву, що передбачає покарання за основні міжнародні злочини та репарації для вцілілих, але й зобов'язанням України (і Росії) в цій сфері.[56] Численні міжнародні та регіональні актори, зокрема Міжнародна слідча комісія ООН щодо України, Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань і Комісар Ради Європи з прав людини, неодноразово наголошували, що миру неможливо досягти ціною підриву багаторівневої системи правосуддя для жертв найтяжчих злочинів.[57] Крім того, незвикла дослухатися до справжньої думки людей, Москва принципово не усвідомлює, що вимоги здійснити правосуддя та надати репарації безпосередньо виходять від українського народу, зокрема від тих, хто пережив злочини.[58] Нарешті, Кремль відмовляється зрозуміти, що Україна не розглядає перехідне правосуддя як можливу стратегію колись на майбутнє. Його впровадження, з різним ступенем послідовності, фактично розпочалося ще у 2014 році.

Тільки сама Росія може остаточно зупинити ескалацію власної агресії та покласти їй край. Вимоги Москви в питаннях правосуддя не мають нічого спільного з миром. Кремль розширює свою агресію з 2014 року не тому, що його турбує питання відповідальності. А тому, що він реалізує свою неоімперську мету підкорити Україну та знищити українську національну ідентичність і державність – про що чітко заявляв президент Владімір Путін.[59]

Москва використовувала маневрування довкола правосуддя та інших питань упродовж Мінського процесу і з 2022 року, щоби виграти час для нарощування військової потуги.[60] Україні та її партнерам слід усвідомити, що в цьому полягає сутність російської стратегії. Київ не може дозволити РФ дати ввести себе в оману й призупинити кроки з притягнення винних до відповідальності та ширші заходи перехідного правосуддя. Це суперечило би міжнародному праву – і, що найважливіше, вимогам українського народу.[61]

55. Busol, "Mariupol and the Origins and Avenues of Ukraine's Transitional Justice Process."
56. Право на ефективний засіб правового захисту закріплено в численних міжнародних договорах, учасницями яких є як Україна, так і Росія, як-от Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Для отримання більш детальної інформації див.: "Conference Room Paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine," para. 952; Amal Nassar, Kateryna Busol, and Alexa Sydor-Czartorysky, Global Survivors Fund, "Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence," May 2022, 55-58.
57. UN Commission of Inquiry, "Statement on the Third-Year Mark of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine," February 26, 2025; Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Human Rights Should Be an Integral Part of Any Peace Talks on Ukraine," March 11, 2025; Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, "Trends and Developments in the Global Struggle to End Torture," A/80/137, July 11, 2025, para. 38.
58. Human Rights Centre ZMINA, "The Attitudes of Ukrainians to Transitional Justice: A Sociological Survey (Як українці ставляться до перехідного правосуддя – соціологічне дослідження)," March 17, 2021; Human Rights Centre ZMIMA, "Half of Ukrainians Support the Re-Establishment of Relations with Uncontrolled Territories (Половина українців за відновлення зв'язків із непідконтрольними територіями – опитування)," August 10, 2020; Rating Group, "Justice in the Context of Russian Armed Aggression," August 13, 2024.
59. Atlantic Council, "Our Experts Decode the Putin Speech That Launched Russia's Invasion of Ukraine," February 22, 2023.
60. Mathieu Boulègue, Chatham House, "Russia's Struggle to Modernize Its Military Industry," July 21, 2025; Allan and Wolczuk, "Why Minsk-2 Cannot Solve the Ukraine Crisis."
61. Kateryna Busol, "History and International Law Proscribe Amnesties for Russia War Crimes," *Just Security*, December 11, 2025.

Перехідне правосуддя для України

Становлення перехідного правосуддя в Україні до повномасштабного вторгнення

Російська окупація Криму та військові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей не привернули особливої уваги та викликали в'ялу реакцію міжнародної спільноти.[62] РФ активно намагалася представити збройний конфлікт на Сході України як внутрішній, применшуючи свою роль у плануванні, логістиці та локальних військових операціях.[63] З огляду на ці чинники, а також на нові свідчення про звірства від уцілілих, український Уряд та представники громадянського суспільства усвідомили, що перші кроки в напрямку перехідного правосуддя повинні бути ініційовані зсередини. До перших заходів увійшли: численні ініціативи з документування звірств; співпраця між українськими органами прокуратури та фахівцями з міжнародного права з громадянського суспільства та наукових кіл з метою підготовки складних судових справ, пов'язаних із конфліктом; подання скарг до МКС; створення підрозділу з питань воєнних злочинів в Офісі Генерального прокуратура.[64] Україна також звернулася до всіх можливих регіональних та міжнародних судів для розгляду аспектів російських порушень, що належать до їхньої юрисдикції.

Уже в період 2014–2021 рр. ініціативи Україна вийшли за межі кримінального правосуддя. Наприклад, розроблялася політика щодо ВПО, а дискусії про репарації набували чіткіших обрисів.[65] Уряд започаткував програми компенсації постраждалим від незаконного утримання під вартою та катувань,[66] а громадянське суспільство та об'єднання вцілілих проводили дослідження щодо потреб та побажань постраждалих.[67]

62. Iryna Marchuk, "No Crimes against Humanity During the Maydan Protests in Ukraine? Or the ICC Prosecutor's Flawed Interpretation of Crimes against Humanity?" *Boston University International Law Journal* 39 (2017): 67-68.
63. "Putin Reveals Secrets of Russia's Crimea Takeover Plot," *BBC*, March 9, 2015.
64. Prosecutor's Office of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol City, "The Strategy of the Development of the Prosecutor's Office of the Autonomous Republic of Crimea During the Temporary Occupation for 2019-2021 Has Been Approved," October 10, 2018; Media Initiative for Human Rights, "Female Face of Donbas Hostages," 2021; Iryna Marchuk and Aloka Wanigasuriya, "Venturing East: The Involvement of the International Criminal Court in Post-Soviet Countries and Its Impact on Domestic Processes," *Fordham International Law Journal* 44 (2021): 763-766; Sergey Sayapin, "A Curious Aggression Trial in Ukraine: Some Reflections on the *Alexandrov and Yerofeyev* Case," *Journal of International Criminal Justice* 16.5 (2018): 1093-1104; Gaiane Nuridzhanian, "Ukraine vs. Russia in International Courts and Tribunals," *EJIL: Talk!* March 9, 2016; Kateryna Busol, "If Ukraine's Fate Is Not a Menu à la Carte, Then Ukrainian Voices Must Be Heard," *EJIIL: Talk!* June 20, 2022.
65. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», 1706-VII, 20 жовтня 2014 року.
66. *Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального та правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення», № 1122*, 11 грудня 2019 р.; Nassar et al., "Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence," 60-62.
67. Nassar et al., "Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence,"; Eastern Ukrainian Centre for Civic Initiatives, "War Without Rules: Gender-Based Violence in the

Ці конче необхідні заходи потребували об›єднавчих керівних принципів. Представники українського громадянського суспільства, науковці та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини ініціювали дискусії про цілісну рамку перехідного правосуддя у 2016–2017 рр.[68] Її розробка розпочалася у 2019 році, коли президент Зеленський створив Робочу групу з реінтеграції тимчасово окупованих територій при Комісії з питань правової реформи.[69] Цій групі було доручено розробити дорожню карту перехідного правосуддя для України, яка потім мала бути затверджена указом Президента і згодом реалізована відповідно до плану дій Уряду. Дорожня карта мала стати основоположним інструментом, що перелічував різні елементи перехідного правосуддя та керівні принципи його імплементації. Сам склад робочої групи свідчив про значний зсув у бік міжсекторальної співпраці: вона об'єднала державних чиновників, правозахисників та відповідних науковців і сприяла взаємодії між ними. Така реальна співпраця держави та громадянського суспільства значно відрізнялася від радянських і ранніх пострадянських моделей вертикально структурованого управління. Непублічний проєкт дорожньої карти був поданий на затвердження Президенту в середині 2021 року, що стало важливим першим кроком до її впровадження. Однак проєкт документа досі очікує на прийняття, а урядові органи так і не пояснили причину цієї затримки.

Паралельно з цим Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій розробило Проєкт закону «Про засади державної політики перехідного періоду», що містив розділ про перехідне правосуддя. Наприкінці 2020 року Міністерство представило проєкт для громадського обговорення. Хоча сама ініціатива заслуговує на позитивну оцінку, вона була спрямована на вирішення вкрай великої кількості питань і не містила пояснень щодо її узгодженості з дорожньою картою. Громадянське суспільство України, УВКПЛ та Венеціанська комісія висловили занепокоєння з приводу різних аспектів законопроєкту.[70] Однак, що важливо, жоден з цих суб'єктів не виступив проти ініціатив Києва щодо перехідного правосуддя в цілому в умовах тривалого збройного конфлікту. Натомість Росія різко розкритикувала законодавчу ініціативу і ширшу концепцію перехідного правосуддя для України. Хоча законопроєкт був зареєстрований у Парламенті, він був зрештою відкликаний на тлі безпрецедентного нагромадження російських військ уздовж українського кордону. Після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році розробку рамкової політики перехідного правосуддя було призупинено.

Причини для відновлення роботи над політикою перехідного правосуддя в Україні

Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році спричинило цілу низку нових викликів, зокрема посилення інтенсивности бойових дій, урізноманітнення форм злочинної поведінки, нові типи завданої шкоди та нова динаміка у переміщенні населення всередині країни та за її межами. Численні та дедалі більш травматичні досвіди та потреби широкого загалу чітко вказують

Context of the Armed Conflict in Eastern Ukraine," 2017, 106-111.
68. "Post-Conflict Justice in Ukraine," materials presented at the Joint Conference of Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, European Society of International Law, and Ukrainian Association of International Law, Kyiv, May 25-27, 2017.
69. Указ Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи» № 584/2019, 7 серпня 2019 р.
70. Venice Commission, "*Opinion on the Draft Law 'On the Principles of State Policy of the Transition Period*,'", paras. 17, 65, 105; OHCHR, "Report on the Human Rights Situation in Ukraine (1 August 2020 – 31 January 2021)," footnote 12; Human Rights Centre ZMINA et al., "Analysis of the Draft Law of Ukraine 'On the State Policy of the Transition Period;'" February 2021.

на те, що комплексна політика перехідного правосуддя в Україні потребує нового імпульсу (з урахуванням діючих реалій) і невідкладного впровадження. Цю позицію підкріплює низка соціальних, правових та геополітичних міркувань.

1. Українське суспільство, зокрема вцілілі, вимагає комплексного підходу до правосуддя

З моменту початку російської агресії у 2014 році, зокрема під час найскладніших періодів цієї війни, правосуддя залишається пріоритетом для вцілілих від звірств і українського суспільства в цілому. Більшість українців, можливо, не знайомі з терміном «перехідне правосуддя». Проте чимало з них, вочевидь, поділяють його суть, надаючи пріоритет різним формам відповідальності, від кримінального процесу до ініціатив зі встановлення істини, люстрації та репарацій.

В опитуванні 2021 року 54% респондентів з усієї країни підтримали розробку комплексної політики перехідного правосуддя якомога раніше в умовах війни як передумову вироблення ефективніших стратегій деокупації.[71] Натомість лише 13,7% вважають, що така політика повинна бути сформована після укладення мирної угоди.[72] Відповідальність винних у звірствах на окупованих територіях виявилася найвищим пріоритетом для респондентів (37,2%). Другим і третім за вагомістю пріоритетами стали відбудова інфраструктури та житла (34,2%) і відновлення роботи державних органів (28%).[73] Ще до повномасштабної агресії українці вважали мешканців тимчасово окупованих територій постраждалими та підтримували державну політику збереження зв'язків з окупованими територіями.[74]

Незважаючи на масштабні страждання, яких зазнала вся країна внаслідок навали 2022 року, вимоги українців щодо здійснення правосуддя лише утвердились і диверсифікувались. Дослідження 2024 року показало, що 90% опитаних вважають, що кримінальне переслідування має доповнюватись іншими засобами притягнення винних до відповідальности.[75] Інше опитування виявило, що 75% респондентів з усієї країни сприймають різні заходи перехідного правосуддя як «дуже важливі».[76] Найвищий пріоритет надається пошуку зниклих безвісти осіб (94%), репараціям (90%) та увічненню пам›яті (89%).[77] Майже всі опитані українці (95%) дотримуються думки, що регулярна й змістовна комунікація щодо судових процесів, пов'язаних із конфліктом, є надзвичайно важливою. Коли в листопаді 2025 року з'явилася інформація про можливу пропозицію амністувати винних у злочинах росіян, це викликало різку критику в Україні, зокрема з боку провідних представників громадянського суспільства.[78]

З огляду на таку послідовну налаштованість на багатовимірне відновлення справедливості,

71. Mykola Myrnyi, Human Rights Centre ZMINA, "How Ukrainians View Transitional Justice: Sociological Research," March 17, 2021.
72. Там само.
73. Там само.
74. Там само
75. Rating Group, "Justice in the Context of Russian Armed Aggression."
76. Georgetown Law Center for National Security et al., "Ukraine Justice & Accountability Survey 2024 (Data from November 2023)," 13.
77. Там само.
78. Dan Sabbagh, "US Deal Must Punish Russia War Crimes, Says Ukraine's Nobel Peace Prize Winner," *The Guardian*, November 27, 2025; Ivan Horodyskyy, Atlantic Council, "Ukraine Peace Plan Must Not Include Amnesty for Russian War Crimes," December 2, 2025; Gyunduz Mamedov, "Russia Must Get No Amnesty in Any Peace Deal for Ukraine," *The Economist*, November 24, 2025.

українські вцілілі та суспільство в цілому заслуговують на комплексні заходи перехідного правосуддя на національному рівні та їх надійне міжнародне забезпечення. Ба більше, враховуючи, що переважна більшість українців погоджується з важливістю впровадження заходів перехідного правосуддя без зволікань, нездатність забезпечити такий комплексний процес, імовірно, викличе масове розчарування та послаблення довіри до державних інституцій.

2. Справедливого та стійкого миру можна досягти лише шляхом включення питань правосуддя в мирний процес

Глибокий підхід до правосуддя для вцілілих та українського суспільства загалом є передумовою для сталого миру. Міжнародне право чітко визначає обов'язок України, Росії та третіх держав притягнути до відповідальності кривдників і забезпечити відшкодування за міжнародні злочини та серйозні порушення прав людини, скоєні з моменту початкового вторгнення Росії до Криму у 2014 році.[79]

Провідні міжнародні актори наголосили на безумовній необхідності включення відповідальності у мирний процес для України. За висновком Міжнародної слідчої комісії ООН, щоби мати шанси на успіх, мирні зусилля повинні не допустити безкарності, передбачити судові та позасудові механізми правосуддя, змусити винних відповісти за скоєне та спиратися на провідну візію і роль українських фахівців і інституцій.[80] Комісар Ради Європи з прав людини підкреслив наріжне значення прав людини в мирних переговорах між Україною та Росією і заявив, що «надання репарацій має вирішальне значення для сталого миру, заснованого на правах людини».[81] Розмірковуючи над поширеними й систематичними катуваннями українців з боку РФ, Спеціальна доповідачка ООН з питань катувань закликала «всіх, хто бере участь у мирних зусиллях, забезпечити, щоби правосуддя та реабілітація для жертв та вцілілих були закладені в будь-якій мирній угоді».[82] Рамкова угода між ООН та Україною щодо протидії СНПК в умовах російської агресії передбачає, що заходи реагування на СНПК повинні бути закріплені в будь-якому мирному договорі, зокрема в його положеннях стосовно безпеки та перехідного правосуддя.[83]

Заходи перехідного правосуддя є вкрай важливими не тільки для забезпечення тривалого миру для України на основі поваги до прав людини, але й для вироблення його детального бачення.[84] Інклюзивні консультації сприяють миробудівництву, а принципи перехідного

79. Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (75 U.N.T.S. 135, Aug. 12, 1949), arts. 129, 130; Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, art. 147; Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, art. 7; ICRC, IHL Databases, Customary IHL, "Rule 159. Amnesty;" ICRC, IHL Databases, Customary IHL, "Rule 158. Persecution of War Crimes; Andrew Clapham, "We Need to Talk About Grave Breaches of the Geneva Conventions," *Opinio Juris*, April 25, 2023; Trial International et al., "Universal Jurisdiction Review 2025," 6, 10-11; UNGA, *Basic Principles and Guidelines on Remedy and Reparation*, preamble and paras. 3(c), 4, 5, 16.
80. UN Commission of Inquiry: Statement on the Third-Year Mark of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine; Statement by the Chair of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, Eric Møse, September 22, 2025.
81. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Human Rights Should Be an Integral Part of Any Peace Talks on Ukraine,"; Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Report from the High-Level Meeting on Human Rights and the Pathway to Peace in Ukraine," December 11, 2025, para. 21.
82. Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, "Trends and Developments in the Global Struggle to End Torture," para. 38.
83. "Framework on Cooperation Between the Government of Ukraine and the UN Prevention and Response to Conflict-Related Sexual Violence," May 2022, para. X.
84. Priscilla Hayner, "Transitional Justice in Peace Processes: United Nations Policy and Challenges in Practice," 2022, 11-12.

правосуддя є оптимальним механізмом для їх організації. Від Ліберії до Колумбії, взаємодія з різними групами суспільства, зокрема особами, які пережили злочини, що не завжди фіксуються правоохоронною системою, корінними громадами, переміщеними особами та діаспорою, впливала на параметри майбутніх мирних угод.[85] У Колумбії організації громадянського суспільства та об'єднання постраждалих навіть отримали можливість подавати переговірникам власні пропозиції в письмовій формі, а вцілілі брали безпосередню участь у мирних переговорах.[86]

Українські переговірні команди з питань миру мають включати жінок і постійно взаємодіяти з вцілілими та іншими групами громадянського суспільства.[87] У такий спосіб Київ, на противагу Москві, продемонструє, що його бачення миру ґрунтується на вимогах постраждалих щодо всебічного правосуддя, заснованого на повазі до прав людини (зокрема тих, хто перебуває в окупації), і відображає інтереси суспільства в цілому.

3. Попри діючу агресію, ключові аспекти перехідного періоду в Україні вже відбулися

Україна вже пройшла засадничий етап перехідного періоду, у якому можна виокремити дві важливі віхи. Перша припала на 1990-і – початок 2000-х рр., коли нація відроджувалася після відновлення незалежності та розпаду СРСР. Другим етапом переходу стала Революція гідності 2013–2014 рр., коли нація підтвердила свій курс на інтеграцію до ЄС. Геополітичне значення рішення України йти цим шляхом неможливо переоцінити. Це підтвердили подальші дії самої Росії: стурбована беззастережним усуненням протестувальниками проросійського президента Віктора Януковича, на початку 2014 року РФ напала на Україну, окупувала Крим і розпочала військові дії на Донбасі.[88]

Хоча Україна продовжує екзистенційну боротьбу, їй вдалося витримати дві хвилі російської агресії з 2014 року завдяки спроможним державним інституціям, міцному громадянському суспільству і, що найважливіше, баченню свого майбутнього на засадах поваги до права людини, за яке варто боротися.[89] Переважна більшість українців не потребує настання післявоєнного перехідного періоду, щоби усвідомити свої невід'ємні права – це усвідомлення вже існує. Воно, радше, набуде нових вимірів завдяки повній компенсації Росією шкоди, заподіяної окремим особам, громадам та нації, а також глибшому розумінню у світі нинішніх російських прагнень до регіонального панування.

85. Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "National Consultations Concerning the Design and Implementation of Transitional Justice Measures," A/71/567, October 25, 2016, paras. 22, 46.
86. Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, "Participation of Victims in Transitional Justice Measures," A/HRC/34/62, December 27, 2016, para. 38(d).
87. Станом на лютий 2026 року більшість делегацій Києва складалися виключно з чоловіків або переважно з чоловіків. "Zelenskyy Announces Members of Ukraine's Delegation to Meeting with Trump in Florida," *Ukrainska Pravda*, December 27, 2025; «Тристоронні перемовини в Женеві: Зеленський визначив склад української делегації», *Укрінформ*, 13 лютого 2026 р.
88. Vlad Mykhenenko, "Expert Comment: Putin's War—How Did We Get Here?....Ukraine 2014," *University of Oxford, News and Events*, March 15, 2022.
89. World Bank Website, "Worldwide Governance Indicators, Ukraine," www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access; European Commission, "Ukraine 2023 Report," November 8, 2023, 19.

4. Комплексна політика перехідного правосуддя чітко позначить 2014 рік як початок агресії Росії та забезпечить рівне право на відшкодування для тих, хто пережив злочини в Криму та на Донбасі

Багато міжнародних акторів свідомо або ненавмисно потурали першій фазі агресії Росії проти України у 2014 році – незважаючи на те, що окупація Криму та вторгнення в Донбас були нерозривно пов›язані зі стратегією «підкорення або знищення», що живила агресивну логіку РФ і у 2022 році.[90] Період 2014–2021 рр. значною мірою був позначений тими самими звірствами, що й нинішній етап; багато з них досі залишаються без належного реагування і тепер ускладнюється новими порушеннями, скоєними після 2022 року.

У Криму та на Донбасі, які постраждали від війни, відбувалися широкомасштабні порушення, зокрема незаконні й тривалі утримання в місцях несвободи без зв'язку із зовнішнім світом; катування; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; насильницькі зникнення; вбивства; фіктивні судові процеси; мілітаризація шкільних програм та індоктринація дітей в умовах окупації; примусовий призов до війська; знищення та розграбування культурної спадщини; невибіркові напади на цивільні об›єкти; примусова паспортизація (себто масове надання примушування отримати громадянство РФ); масове привласнення майна тощо. Ці порушення були добре задокументовані, однак належних дій у відповідь майже не вживалося.[91] Жителі Криму та Донбасу, які пережили насильство, зокрема жертви особливо травматичних злочинів, як-от СНПК, були першими, хто долучився до національних і міжнародних адвокаційних зусиль, вимагаючи як репарацій, так і кримінального переслідування російських кривдників.[92]

З повномасштабного вторгнення в 2022 році міжнародна солідарність з Україною досягла безпрецедентного рівня. Однак через слабку реакцію на першу хвилю агресії, а також інші геополітичні реалії, кілька важливих ініціатив щодо відновлення справедливості, започаткованих після 2022 року, наразі недоступні для постраждалих з Криму та Донбасу.[93] Така різниця у ставленні до цих двох груп осіб, які пережили насильство, є вкрай прикрою. Вона порушує їхні права на правосуддя і репарації, безпідставно розмежовує руйнівні наслідки, що походять з одного джерела (агресії Росії), і створює небезпечні передумови для болісних ліній поділу між групами постраждалих і ширшого суспільного розколу.

Комплексна політика перехідного правосуддя в Україні може сприяти вирішенню цієї проблеми. Вона чітко позначила би 2014 рік як точку відліку агресії Росії, підкреслила би рівний статус усіх постраждалих і передбачила би, що всі заходи правосуддя мають бути доступними для всіх, хто пережив злочини з 2014 року. Така полісі-демаркація не відразу змінить хронологічні межі дії механізмів, створених після 2022 року. Проте вона могла

90. Atlantic Council, "Our Experts Decode the Putin Speech That Launched Russia's Invasion of Ukraine; Mariia Kravchenko, "What Russia Should Do with Ukraine [Translation of a propaganda article by a Russian publication]," *Medium*, April 4, 2022; Timothy Snyder, "Russia's Genocide Handbook," *Substack*, April 8, 2022.
91. ICC OTP, "Report on Preliminary Examination Activities (2018)," December 5, 2018, paras. 75-93.
92. Nassar et al., "Ukraine Study on the Status of and Opportunities for Reparations for Survivors of Conflict-Related Sexual Violence," 52.
93. Council of Europe, Committee of Ministers, *Resolution Establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine*, CM/Res(2023)3, May 12, 2023; *Закон України «Про компенсацію за пошкодження або знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого або знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»* N 2923-IX, 23 лютого 2023 року, преамбула; «Заява українських груп вцілілих щодо міжнародного механізму компенсації жертвам російської агресії та його часових рамок», 16 грудня 2025 року.

би спрямувати внутрішні дії Києва та його міжнародні ініціативи в бік інклюзивного та людиноцентричного підходу, заснованого на міжнародному праві. Відображення страждань усіх, хто пережив насильство у 2014–2021 рр., у ключовому рамковому документі щодо всеосяжного правосуддя також ускладнило би тиск на Київ задля територіальних чи інших поступок щодо Криму або Донбасу.

5. Численні ініціативи з перехідного правосуддя, що вже реалізуються, потребують об'єднавчої керівної політики

У 2021 році Україна призупинила розроблення цілісної політики перехідного правосуддя і відтоді майже не називала строків повернення до цієї роботи. Водночас, візія Києва щодо власної концепції перехідного правосуддя частково проявлялась принаймні у двох напрямах.

Перший — вторинне законодавство України та стратегічні інструменти «м'якого» права. У кількох документах, прийнятих до та після початку повномасштабної війни, прямо згадується перехідне правосуддя та стверджується, що реагування Україною на злочини, пов'язані з конфліктом, повинно відображати притаманну цій сфері філософію, засновану на комплексності, взаємному посиленні її елементів і зосередженості на потребах постраждалих. До таких документів належать:

- Проєкт плану заходів на 2025 рік щодо Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека» на 2026–2030 роки;[94]
- Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023-2025 роки;[95]
- Рамкова програма співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, 2022 року[96]
- Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя 2021 року;[97]
- Національна стратегія у сфері прав людини 2021 року;[98]
- Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир і безпека» на період до 2025 року (2020).[99]

94. Проєкт плану заходів щодо реалізації Національного плану дій з виконання резолюції 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир і безпека» на 2026–2030 роки, 2025 р., розділ 28.3.
95. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023-2025 роки, 2023 рік.
96. "Framework on Cooperation Between the Government of Ukraine and the UN Prevention and Response to Conflict-Related Sexual Violence," para. X.
97. *Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь* № 117/2021, 24 березня 2021 року.
98. *Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини»* № 119/2021, 24 березня 2021 року. І ця стратегія, і Стратегія деокупації та реінтеграції Криму були символічно прийняті президентом в один і той же день, щоб підкреслити, що відновлення контролю над Кримом і боротьба зі звірствами, вчиненими окупаційною владою, є невід'ємною частиною більш широкого бачення України щодо верховенства права та прав людини.
99. Національний план дій визначає підтримку перехідного правосуддя, яке має бути реалізовано на основі рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків. *Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир і безпека» на період до 2025 року»* № 1544-р, 28 жовтня 2020 року, Загальні питання, Стратегічна ціль 3.

Другий напрям — це розвиток політик України щодо репарацій. Урядові структури, організації громадянського суспільства та об'єднання вцілілих співпрацювали над розробкою програм репарацій, що доповнюють наявні ініціативи у сферах встановлення істини та увічнення пам›яті (в обидвох із яких чільну роль значною мірою відіграє громадянське суспільство) та тим самим розширюють реагування України на російські звірства за межі царини кримінального правосуддя. Термінові проміжні репарації, надані українським вцілілим від СНПК, допомогли полегшити деякі з найгостріших проблем, пов'язаних із пережитими травмами.[100] Хоча наразі ця програма передбачає лише одноразову й порівняно скромну компенсацію у розмірі 3000 євро, чутливий до потреб уцілілих порядок подання заяв і негайна, відчутна підтримка, яку вона забезпечує, зробили цю ініціативу справді значущою для постраждалих.[101] Україна та Рада Європи також запустили Реєстр збитків для фіксації різної шкоди, заподіяної агресією Росії, та Компенсаційну комісію, яка, після початку своєї повноцінної роботи, буде оцінювати та відшкодовувати збитки, зокрема ті, яких зазнали фізичні особи.[102] Ці та інші механізми дали змогу українським постраждалим почати реалізовувати своє право на репарації як невід'ємну складову перехідного правосуддя.

6. Україна вже має ґрунтовний досвід у сфері перехідного правосуддя

Активне громадянське суспільство України та окремі органи державної влади послідовно займались різними аспектами перехідного правосуддя ще від перших років російської агресії. Як уже зазначалось, українські правозахисники та науковці активізували заклики до більш комплексного підходу до питань, пов'язаних із конфліктом, як усередині країни, так і у взаємодії з міжнародними партнерами.[103] Юристи неурядових організацій, які системно працювали з постраждалими, прокурори, що вели пов'язані зі збройним конфліктом провадження, далекоглядні державні посадовці та науковці-правники стали рушійною силою розроблення проєкту Дорожньої карти перехідного правосуддя.[104] Усі інструменти, згадані в попередньому розділі, постали внаслідок подібної багатосторонньої співпраці між різними зацікавленими сторонами. Правозахисні НУО та об'єднання вцілілих були принциповими й наполегливими прихильниками як невідкладного надання проміжних репарацій особам, які пережили СНПК, так і забезпечення більш сталого фінансування ширших програм репарацій.[105]

Україна має багатий досвід у сфері перехідного правосуддя. Він додатково посилюється тим, що національні актори тонко та глибоко відчувають місцевий контекст і віддані здійсненню значущих, людиноорієнтованих та стійких змін у своїй країні. Будь-які ініціативи Києва з ревіталізації процесу розробки політики перехідного правосуддя та відповідної міжнародної підтримки повинні враховувати та залучати цю багату національну експертизу.

100. Урядовий портал, «Об'єднані заради справедливості: Україна підбила підсумки головування в Глобальному альянсі із запобігання сексуальному насильству в умовах конфлікту», 26 листопада 2025 року.
101. UN Women Ukraine, "Daria Zymenko: For Me, Interim Reparations Are Primarily About Restoring Trust," April 9, 2025.
102. *Ad Hoc Committee on the Establishment of an International Claims Commission for Ukraine (CAHEC) – Draft Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine*, October 22, 2025.
103. Аліна Павлюк, «Перехідне правосуддя: практикум для українських юристів», Юридична газета, 7 червня 2017 р.
104. Указ Президента України «Питання Комісії з питань правової реформи», №584/2019, 7 серпня 2019 р.
105. Ukrainian Women Lawyers Association "JurFem," "Public Consultations on Draft Law No. 10132 on Urgent Interim Reparations for Survivors of CRSV," May 21, 2024.

7. Комплексна політика перехідного правосуддя окреслить ключові поняття потерпілоорієнтованого процесу забезпечення відповідальності

Зосередженість на потребах постраждалих є основною будь-якої комплексної політики перехідного правосуддя. Щоб ініціативи в цій галузі працювали прозоро, легітимно та ефективно, вцілілі повинні мати змогу змістовно долучатись до всіх етапів їх розробки та реалізації.[106] В іншому випадку ці ініціативи не будуть ані точно відображати, ані адекватно відповідати потребам і вимогам постраждалих. Ба більше, залучення вцілілих до процесу реалізації перехідного правосуддя може допомогти Україні на шляху до консолідації демократичного, плюралістичного та інклюзивного суспільства.

Різні напрямки реагування України на шкоду, пов'язану з агресією, до цього часу демонстрували різний ступінь зрілості й орієнтованості на потреби на постраждалих. Співпраця держави та громадянського суспільства була особливо тісною в документуванні злочинів, підготовці кримінальних справ для національних судів, поданні матеріалів до МКС та інших країн (для проваджень за універсальною юрисдикцією) і роботі над репараціями. Реагування на СНПК через кримінальне переслідування, репарації та роботу з громадськістю було особливо чутливим до потреб уцілілих, оскільки ці ініціативи розробляли та реалізовували за їхньої активної участі.

Відчуття невідкладности та залучення багатьох сторін до реалізації цих ініціатив були важливими факторами для забезпечення високого рівня орієнтованості на потреби вцілілих і ретельного дотримання основоположних міжнародно-правових стандартів і передових практик. На жаль, багатьом іншим важливим ініціативам, особливо у сферах встановлення істини, увічнення пам'яті, інституційних реформ і гарантій неповторення, ще бракує такої сенситивності.

Сама філософія орієнтованості на потреби постраждалих вимагає узгодженого та гармонізованого підходу до всіх ініціатив у сфері забезпечення відповідальності. Комплексна політика перехідного правосуддя має окреслити та визначити основоположні принципи та поняття, що мають лежати в основі будь-якого реагування на пов'язані з конфліктом страждання, незалежно від форми реалізації (кримінальне переслідування, встановлення істини тощо), виду злочинів чи рівня імплементації (державного, регіонального або місцевого). Щонайменше, політика перехідного правосуддя України має визначити та підкреслити важливість таких понять:

- орієнтованість на потреби постраждалих
- гендерна компетентність
- травмоінформований підхід
- найкращі інтереси дитини
- чутливість до потреб осіб із інвалідністю
- інтерсекційність

106. Kelli Muddell and Anna Myriam Roccatello, ICTJ, "Reflections on Victim-Centered Accountability in Ukraine," February 2023, 12.

Єдиний підхід до таких основоположних понять у національній політиці перехідного правосуддя допоміг би забезпечити їх послідовне врахування в усіх заходах із забезпечення справедливості, роблячи їх більш потерпілоорієнтованими й ефективними.

8. Навіть найбільш дієва система кримінального правосуддя не зможе ефективно розглянути понад 219 000 справ щодо міжнародних злочинів в індивідуальному порядку[107]

Жодна окрема ініціатива перехідного правосуддя — чи то встановлення істини, люстрація, кримінальне переслідування, репарації чи увічнення пам›яті — не може самостійно розв'язати весь спектр проблем, породжених масовими звірствами в конкретній ситуації.[108] Надзвичайно складний характер більшості, якщо не всіх, контекстів реалізації перехідного правосуддя вимагає узгодженого та багатовимірного реагування.

Українські фахівці сфери кримінального правосуддя продемонстрували виняткову готовність максимально просувати кримінальне переслідування воєнних злочинів в умовах постійних обстрілів, перебоїв з електропостачанням, щоденної загрози життю та недоступности ключових доказів на тимчасово окупованих територіях. Однак суттєва кількість і складність цих злочинів, а також тривалість проваджень, надмірна обережність постраждалих у взаємодії з фахівцями у сфері кримінального правосуддя і, що важливо, їхні нагальні потреби в медичній допомозі, встановленні істини, житлі, освіті та професійних можливостях вимагають більш комплексного підходу.

Гострі психічні та фізичні травми, завдані особам, які пережили катування та СНПК в російському полоні чи в окупації, вимагають негайної підтримки у формі термінових проміжних репарацій. Вони мають надаватись паралельно з кримінальними провадженнями, а не залежати від їх результатів. Багаторівнева стратегія встановлення істини допоможе висвітлити детальніші історії життя, опору й виживання в окупації, а також особливе становище окремих категорій людей, зокрема сімей військовослужбовців і зниклих безвісти. Складність завданої шкоди, тематики та особистих історій зумовлює потребу в ширшому підході, який не обмежується лише кримінальним провадженням. Застосування до цих питань додаткового набору позасудових заходів забезпечить вцілілим сильнішу та своєчаснішу підтримку та зміцнить соціальну згуртованість в Україні.

9. Деякі соціально чутливі питання, як-от колабораціонізм і підтримка дітей, народжених від СНПК, найкраще вирішувати за допомогою механізмів перехідного правосуддя

Жодна форма болю, спричинена війною, не піддається легкому зціленню. Проте деякі рани особливо важко загоїти. Наприклад, колабораціонізм під час війни в усі часи був складною

107. Станом на березень 2026 року. Щодо регулярних офіційних оновлень кількости судових проваджень, пов'язаних з конфліктом, див. вебсайт Офісу Генерального прокурора України, https://gp.gov.ua/en.
108. "Lecture on Transitional Justice by UN Special Rapporteur Pablo de Greiff."

для вирішення проблемою в соціальному, політичному та правовому плані.[109] Так само досвід таких країн, як Боснія, Конго та Уганда, показав, що народження та виховання дітей, зачатих в результаті СНПК, також характеризується стигматизацією, остракізмом та страхом помсти.[110] Міжнародне розуміння проблеми віктимізації цих дітей, а також її наслідків для їхніх братів, сестер та родин у цілому, усе ще перебуває на початковій стадії.[111]

Україна бореться з цими та багатьма іншими соціально чутливими та потенційно суперечливими питаннями. Саме інструменти перехідного правосуддя можуть забезпечити найбільш комплексний і цілісний підхід до таких викликів.

Багато міжнародних і громадських організацій висловили занепокоєння тим, що підхід Києва до кримінального переслідування колабораціонізму під час війни не враховує інстинкту виживання людей в умовах окупації і тому є надто суворим.[112] Комісар Ради Європи з прав людини прямо заявив, що перехідне правосуддя може допомогти Україні знайти «сталий» варіант вирішення питання колабораціонізму з окупаційною владою.[113] Провідні українські та міжнародні правозахисні організації підтримують заміну «надмірно криміналізованого» підходу до колабораціонізму процедурами люстрації та іншими заходами перехідного правосуддя, що дозволять врахувати труднощі життя під окупацією.[114] В іншому разі соціальна згуртованість України та перспективи діалогу та примирення між українцями з різним досвідом війни будуть серйозно загрожені.

Визнання Україною дітей, народжених в результаті СНПК, як постраждалих, які мають право на репарації, заслуговує на схвальну оцінку.[115] Однак реалізація цього права на практиці вимагає широких консультацій, виваженого формування політики та надзвичайно делікатних кампаній з підвищення громадської обізнаності. Діалоги в громадах, цілеспрямовані зусилля щодо встановлення істини та увічнення пам›яті значно допомогли б у цьому процесі. Ці заходи дозволили би ретельно розкрити різні рівні шкоди, якої зазнали жінки, що пережили зґвалтування, діти, народжені в результаті цього насильства, та їхні сім›ї. Якщо до обговорення цього надзвичайно делікатного питання не залучити безпосередньо постраждалих, їхні громади та ширше українське суспільство, це лише поглибить стигматизацію, остракізм і міжпоколіннєвий біль. Натомість багаторівневий підхід перехідного правосуддя до проблем дітей, народжених унаслідок СНПК, допоможе поступово, але виразно зробити їх видимими, надати реального змісту їхньому праву на репарації і перетворити ці репарації на реальний засіб поліпшення їхнього життя. Відповідні репарації та інші заходи підтримки мають убезпечити таких дітей від дискримінації, де-юре або де-факто, щодо питань громадянства, статусу, доступу

109. Shane Darcy, *To Seve the Enemy: Informers, Collaborators, and the Laws of Armed Conflict* (Oxford: Oxford University Press, 2019).
110. Judy Mionki, "Symposium on Reproductive Violence in International Law: Legal Recognition of Children Born of Conflict-Related Sexual Violence in International Criminal Law," *Opinio Juris*, June 5, 2024.
111. Special Representative of the Secretary-General on Sexual Violence in Conflict, "Remarks for CSW69 Side-Event: The Forgotten Victims: Addressing CRSV and Children Born of Wartime Rape," March 13, 2025.
112. OHCHR, "Human Rights Situation During the Russian Occupation of the Territory of Ukraine and Its Aftermath: 24 February 2022 - 31 December 2023," paras. 167-168, 170.
113. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Report from the High-Level Meeting on Human Rights and the Pathway to Peace in Ukraine, para. 18.
114. В Україні використовують слово «люстрація» як синонім «vetting», хоча в міжнародному вжитку поширенішим є саме цей термін. Така термінологічна перевага відображає історичне вживання, що утвердилося під час і після переходів у Центральній та Східній Європі в 1980–90-х роках. Human Rights Centre ZMINA, "68% of Ukrainians Support Lustration as a Tool for Restoring Justice—Poll," May 4, 2025; Human Rights Watch, "All She Did Was Help People: Flawed Anti-Collaboration Legislation in Ukraine," December 5, 2024.
115. *Закон України «Про правовий та соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов›язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій»* № 4067-IX, 20 листопада 2024 р., ст. 1.1.5.

до освіти та професійних можливостей. Широкі заходи підтримки повинні також захищати репродуктивні та інші права матерів цих дітей, надавати забезпечувати їм сталу й ефективну психологічну та медичну допомогу. За потреби, держава має надавати додаткові ресурси таким матерям і родинам, які виховують дітей, народжених від СНПК, (а також жінкам, які вирішили перервати вагітність від СНПК). Важливо також забезпечити емпатичні програми регулярного моніторингу та підтримки таких родин збоку соціальних служб.

10. Міжнародні інституції та ключові міжнародні партнери Києва підтримують запровадження перехідного правосуддя в Україні

Численні міжнародні гравці підтримують поступове впровадження заходів перехідного правосуддя для України, яка потерпає від війни.

Міжнародна слідча комісія ООН зазначила, що ще задовго до повномасштабного вторгнення українська правозахисна спільнота наполегливо виступала за кримінальні та позасудові форми відповідальності; Комісія схвально оцінила термінові проміжні репарації для вцілілих від СНПК.[116] Комісія закликала Україну та її міжнародних партнерів вжити подальших «практичних заходів» щодо права на правду, репарацій та гарантій неповторення.[117] Хоча вона прямо не вживає термін «перехідне правосуддя», від самого початку своєї роботи Комісія чітко та послідовно обґрунтовує для України підхід, який включає ключові елементи перехідного правосуддя.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні рекомендує Києву «застосовувати всебічний підхід до відповідальності», основним елементом якого є встановлення істини.[118] Місія підкріпила свою рекомендацію посиланням на Керівну записку Генерального секретаря ООН «Перехідне правосуддя: стратегічний інструмент для людей, попередження та миру».[119] Вона також послідовно закликає Росію та Україну забезпечити права постраждалих на істину, правосуддя та репарації.[120]

Консультативна місія Європейського Союзу (КМЄС) також підтримує комплексний підхід до відповідальності винних за злочини, скоєні в Україні. Вона сприяла важливій роботі з питань чутливості до потреб вцілілих, обґрунтованих підходів до колабораціонізму та своєчасних і належних репарацій постраждалим.[121] У 2025 році Консультативна місія оголосила про вакантну позицію старшого радника з питань перехідного правосуддя, обов'язки якого передбачають, серед іншого, «підтримку місцевих органів влади у розробці законодавства в цій галузі».[122]

116. Conference Room Paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, paras. 958, 968, 973.
117. Там само, пункт 989; Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, March 11, 2025, paras. 80, 85(a).
118. OHCHR, "Human Rights Situation During the Russian Occupation of the Territory of Ukraine and Its Aftermath," para. 187.
119. Там само, пункт 187, примітка 181.
120. OHCHR, "Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 February-31 July 2023," para. 143(d). OHCHR, "Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 August 2023-30 November 2023," para. 96(c).
121. EUAM, "Ukraine Looks for Tools to Support Recovery Amid War," May 28, 2025; EUAM, "What Do You Need to Prove to Call Someone a Collaborator? An International Law Expert Explains," September 18, 2025; EUAM, "Ukraine's Struggle for Justice: Balancing Hope and Realism for War Victims," June 14, 2024.
122. European External Action Service, Annex 1, Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine), 1-2025 Call for Contributions, 2, 65-66.

Безповоротна позика ЄС для підтримки України (англ. Ukraine Support Loan) передбачає, що частина виділених коштів може бути використана для фінансування компенсацій як форми репарацій для вцілілих.[123]

Хоча Комісар Ради Європи з прав людини вважає, що повне застосування перехідного правосуддя нині може бути передчасним, він підтримує використання «закладеного в цьому підході відновного бачення правосуддя», особливо щодо питань колабораціонізму.[124] Комісар також підтримує репарації та «належні формати встановлення істини», що є основними елементами перехідного правосуддя.[125]

Багатостороння група політиків, суддів, прокурорів, адвокатів, правозахисних НУО, науковців, регіональних та міжнародних організацій, що зібралася у Вілтон-Парку, рекомендувала Україні відновити роботу над власною комплексною політикою перехідного правосуддя як шляху до справжньої потерпілоорієнтованої відповідальності.[126]

На думку цих та інших акторів, комплексний підхід до правосуддя, пов'язаного з конфліктом, в Україні посилив би узгодженість заходів із забезпечення відповідальності. Діяльність різних міжнародних і національних інституцій в Україні наразі часто є розрізненою та дублюється. Цілісна система правосуддя підкреслила би нагальну потребу в координації зусиль і запропонувала б орієнтири для її забезпечення. Такий підхід дав би змогу ефективніше використовувати ресурси, щедро надані партнерами Києва, та максимізувати їхню цінність для постраждалих і всього українського суспільства.

11. Перехідне правосуддя є важливою складовою процесу вступу України до ЄС

Вступ до ЄС уже давно є беззаперечним пріоритетом для України, що яскраво засвідчила Революція гідності.[127] ЄС розглядає перехідне правосуддя як один із пріоритетів у процесі розширення.[128] Своєю чергою, Комісар Ради Європи з прав людини наголосив, що шлях України до вступу в ЄС і будь-яка мирна угода мають враховувати зобов'язання у сфері прав людини, а «ці два важливі комплекси зобов'язань мають бути узгоджені й взаємопосилювати один одного».[129]

Угода про асоціацію між ЄС та Україною 2014 року містить кілька положень, реалізації яких сприяли би виважені заходи перехідного правосуддя. Зокрема, це стосується положень

123. «"Parliament Approves €90 Billion Ukraine Support Loan Package," *European Parliament News*, February 11, 2026; Council of the European Union, "Regulations of the European Parliament and of the Council Implementing Enhanced Cooperation on the Establishment of the Ukraine Support Loan for 2026 and 2027," 5942/26, February 4, 2026, para. 24.
124. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Report from the High-Level Meeting on Human Rights and the Pathway to Peace in Ukraine, para. 18.
125. Там само, пункт 23.
126. Вілтон-Парк — виконавчий орган Міністерства закордонних справ, Співдружності та розвитку Великої Британії, який підтримує розвиток зовнішньої політики з низки питань, включаючи безпеку, торгівлю, розвиток та дипломатію. Wilton Park, "Action on Accountability: The Pursuit of Criminal Justice for Ukraine," July 2025.
127. Kate Tsurkan, "How Ukrainian Identity Evolved Since the Revolution of Dignity," *The Kyiv Independent*, November 21, 2023.
128. The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice, 17.
129. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Human Rights Should Be an Integral Part of Any Peace Talks on Ukraine."

щодо зміцнення верховенства права та поваги до прав людини.[130] Жоден із цих напрямків не буде достатньо міцним без забезпечення права вцілілих на істину та репарації. До додаткових елементів, що могли би посилити засновану на правах людини позицію України у відносинах з ЄС, належать пов'язане з конфліктом кримінальне судочинство з дотриманням гарантій справедливого суду, реформа сектору безпеки з реальним цивільним контролем та люстрація осіб, підозрюваних у колабораціонізмі, із дотриманням належної правової процедури.[131]

Повне впровадження всіх заходів, необхідних для реагування на пов'язані з конфліктом порушення, триватиме роки. Такий часовий горизонт не повинен відкладати вступ України до Європейського Союзу. І Київ, і ЄС мають дійти згоди стосовно того, що поступове впровадження ініціатив перехідного правосуддя є шляхом до членства. Вони також мають чітко визначити, які з цих ініціатив повинні бути завершені до вступу.[132]

12. Процес реалізації перехідного правосуддя в Україні стане каталізатором перехідних процесів у Білорусі та Росії і допоможе протидіяти розгалуженій пропагандистській машині РФ

Загальноприйняте уявлення про історичний розвиток перехідного правосуддя охоплює і трансформації в Центрально-Східній Європі. Водночас такі практики перехідного правосуддя, як люстрація, реформа сектору безпеки та доступ до державних архівів, значною мірою були розроблені в колишніх країнах Організації Варшавського договору, зокрема в Чехословаччині (нині Чехія та Словаччина), Польщі та Східній Німеччині (нині у складі об'єднаної Федеративної Республіки Німеччина). За винятком держав Балтії, осмислення репресивного комуністичного минулого в колишніх радянських країнах було обмеженим. Особливо це стосується Росії.

Росія криміналізувала критичне осмислення Другої світової війни та Нюрнберзького процесу і перешкоджала розкриттю фактів про злочини, що їх вчинив радянський та нинішній російський режим.[133] Група експертів ООН так підсумувала ширшу структурну проблему: «Жоден офіційний [російський] орган влади ніколи не був уповноважений у відкритий і прозорий спосіб сформувати повний публічний архів, а відтак і публічну пам'ять про скоєні звірства».[134] Москва посилює репресії проти критичного осмислення історії, вшанування пам'яті вцілілих і ширшої правозахисної діяльности на тлі віддалення Києва від Кремля та початку російської агресії у 2014 році.[135] Із 2022 року Москва також

130. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (2014) 22014A0529(01), Arts. 2(e), 14.
131. EUAM, "Ukraine's Struggle for Justice: Balancing Hope and Realism for War Victims," June 14, 2024.
132. Oleksandr Kliuzhev and Diana Deputat, Human Rights Centre ZMINA, "European Integration of Ukraine: New Instruments and Incentives to Ensure the Rights and Opportunities of Internally Displaced Persons and Residents of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine," 2025, 20-22.
133. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Statement: The Liquidation of Memorial NGOs Is a Harsh Blow to Human Rights Protection in Russia," December 29, 2021; Francine Hirsch, "Putin's Memory Laws Set the Stage for His War in Ukraine," *Lawfare*, February 28, 2022.
134. OHCHR, Press Briefing Notes, "Russia: UN Experts Raise Fair Trial Concerns Over Case of Gulag Historian Yuri Alexeevich Dmitriev," February 1, 2021.
135. Andrew Roth, "Russian Court Orders Closure of Country's Oldest Human Rights Group," *The Guardian*, December 28, 2021; Human Rights Watch, "Russia: Rights Researcher's Trial Raises Serious Concerns," July 21, 2020; Kateryna Busol, "Russia's Aggression Against Ukraine and the Idealised Symbolism of Nuremberg," *EJIL: Talk!* June 16, 2022.

посилила як агресивну дезінформацію, що виправдовує її вторгнення, так і мову ненависті, що підбурює до насильства проти українців.[136] За оцінками Міжнародної слідчої комісії ООН та Парламентської асамблеї Ради Європи, така риторика може бути прирівняна до прямих і публічних закликів до геноциду.[137]

Цілісна реалізація перехідного правосуддя в Україні стала би виваженою противагою спотвореним наративам Кремля. Шлях Києва до справедливості може також надихнути на давно назрілі зміни в інших пострадянських суспільствах, особливо у сфері ініціатив з увічнення пам'яті та компенсації шкоди вцілілим після звірств. Осмислення Україною глибинних причин, чинників і шкоди, спричинених тривалою агресією Кремля, могло би стимулювати ширше переосмислення минулого та його триваючих корозійних наслідків в РФ, Білорусі та пострадянському просторі загалом. Провідна роль українського громадянського суспільства в цьому процесі може надихнути його російських, білоруських та інших колег у регіоні до усвідомлення власної спадщини гноблення й співучасті за радянського та нинішнього режимів, а також до відповідального й проактивного просування трансформаційного бачення демократичного майбутнього, заснованого на дотриманні прав людини.

13. Перехідне правосуддя є важливою сферою для конструктивної взаємодії України з країнами Глобальної більшості

За часів Російської імперії та Радянського Союзу Москва була панівним регіональним гравцем у Латинській Америці, Африці та Південно-Східній Азії. Після розпаду СРСР Росія вирішила зберегти свій геополітичний, економічний і, що найважливіше, наративний вплив у цих регіонах. Як офіційна правонаступниця Радянського Союзу, Москва успадкувала його посольства та іншу логістичну інфраструктуру в країнах Глобального Півдня. Вона також послідовно інвестувала в багаторівневі кампанії дезінформації, спрямовані на внутрішню політику цих країн, їхні відносини із західними державами та їхнє сприйняття агресії Кремля проти України.[138]

Україна лише нещодавно почала розвивати прямі взаємини з країнами Глобальної більшості з урахуванням їхньої специфіки. Це вимагає значних ресурсів, яких дедалі меншає через щоденні витрати на протидію московській навалі. Проте Києву вдалося відкрити нові посольства в Африці, Азії та Латинській Америці, що сприяє прямому діалогу. Український уряд активно запрошує політиків та представників громадянського суспільства з країн Глобальної більшості відвідати Україну та на власні очі побачити руйнівні наслідки російської агресії.[139] Українські правозахисні організації дедалі частіше відвідують країни Глобальної більшості та регулярно

136. Vladimir Putin, "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians," July 12, 2021, 13; Atlantic Council, "Our Experts Decode the Putin Speech That Launched Russia's Invasion of Ukraine," February 22, 2023; Clara Apt, "Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine: A Collection," *Just Security*, February 14, 2023; Kravchenko, "What Russia Should Do with Ukraine [Translation of a propaganda article by a Russian publication]."
137. "Conference Room Paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine," para. 774; Oral Update of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, Human Rights Council, 54th session, September 23, 2023, 3; Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/HRC/55/66, 5 March 2024, para. 98; PACE, Resolution 2556 "Legal and Human Rights Aspects of the Russian Federation's Aggression Against Ukraine," June 26, 2024, para. 5.
138. Natalie Sabanadze, Chatham House, "Russia is Using the Soviet Playbook in the Global South to Challenge the West – And It Is Working," May 16, 2024; David Ehl and Monir Ghaedi, "Russian Propaganda: How Moscow Uses Disinformation in Africa," *DW*, March 2, 2025; Reporters Without Borders, "The Propaganda Monitor.
139. Міністерство закордонних справ України, «МЗС організувало престур журналістів країн Африки до України», 17 грудня 2025 р.

приймають в Україні колег звідти, щоб обговорювати способи осмислення болісного історичного минулого й подолання тривалих розколів, породжених колоніалізмом.[140]

Питання перехідного правосуддя можуть бути особливо актуальними для відвертого та конструктивного обміну думками між Україною та країнами Глобальної більшості. Латиноамериканські країни були першопрохідцями у проведенні перших національних судових процесів над винними у скоєнні злочинів проти людяности. Відповідно, вони мають досвід у пошуку складного балансу між кримінальним переслідуванням та ініціативами зі встановлення істини, а також у подоланні соціальних негативних наслідків суперечливих амністій. Аргентина, Чилі, Уругвай та інші країни, що постраждали від викрадень дітей за часів військової хунти, могли би надати Україні думки щодо повернення українських дітей, депортованих Росією, відповідно до принципу найкращих інтересів дитини. Руанда та Південно-Африканська Республіка могли би поділитися своїм досвідом щодо позасудових механізмів відповідальності. Східний Тимор є однією з небагатьох країн, яка може обговорити з Україною складнощі перехідного правосуддя в умовах окупації. А Спеціальна юрисдикція Колумбії заради миру (JEP) — трибунал, створений відповідно до мирної угоди 2016 року для розслідування найтяжчих злочинів, учинених протягом п'яти десятиліть конфлікту в країні, а також для кримінального переслідування та покарання винних, — могла би запропонувати додаткові уроки. Досвід JEP може бути повчальним у питаннях врахування пом'якшуючих обставин, альтернативних покарань і відновного правосуддя — усе це може стати орієнтиром для підходу Києва до підозрюваних у колабораціонізмі.

Взаємодія України з країнами Глобальної більшості з питань перехідного правосуддя була би змістовною, взаємовигідною та суголосною з чинними трансформаціями геополітичного середовища.[141] Вона також узгоджувалася б із пріоритетами ЄС у сфері перехідного правосуддя як на глобальному рівні, так і на африканському континенті.[142]

14. Перехідне правосуддя в Україні стане основою для глобального переосмислення цієї сфери, особливо щодо раннього впровадження заходів перехідного правосуддя та їх застосовності в міждержавному та транснаціональному контекстах

Реалізація в Україні концепції перехідного правосуддя у відповідь на російську агресію може стати орієнтиром для подальшого розвитку цієї царини як галузі, поглиблюючи її практичну орієнтованість на інтереси постраждалих.

По-перше, за прикладом Колумбії та Сирії, досвід Києва сприятиме подальшій нормалізації раннього застосування заходів перехідного правосуддя.[143] Провідні міжнародні актори, зокрема УВКПЛ і Комісар Ради Європи з прав людини, а також

140. Ukrainian World Congress (UWC), "UWC President Begins South American Mission," August 3, 2024; Crimea Platform, "International Conference: Crimea Global. Understanding Ukraine Through the South;" Hlonipha Mokoena, Human Rights Centre ZMINA, "Reconciliation Never Ends: On the Challenges of Decolonization in South Africa," January 31, 2026.
141. Alexander Stubb, *The Triangle of Power: Rebalancing the New World Order* (Columbia Global Reports, 2026).
142. The EU's Policy Framework on Support to Transitional Justice; African Union Political Affairs, Peace and Security Department, "AU-EU Expert Seminar on Transitional Justice Concludes with Renewed Commitment to Advance Reparations," June 28, 2025.
143. Media Initiative for Human Rights, "'The Country Is Still Fragmented:' Syria After the Power Shift and New Outbreaks of Violence," February 2, 2026.

внутрішні дотичні сторони й уцілілі високо оцінили термінові проміжні репараційні заходи України для вцілілих від СНПК.[144] Комісар прямо зазначив, що досягнення Києва в цій сфері матимуть глобальний резонанс.[145]

По-друге, підхід України до репарацій є новаторським не лише через ранній початок їх упровадження, а й тому, що він доводить: відсутність компенсації з боку кривдника не є виправданням для бездіяльності. Київ, його міжнародні партнери та правозахисні НУО втрутилися, щоби надати вцілілим негайну підтримку, допоки Росія не виплатить репарації. Ці потерпілоорієнтовані дії є практичним утіленням Керівних принципів ООН щодо права на правовий захист і репарації, які закликають до запровадження національних програм репарацій навіть у випадках, коли «сторони, відповідальні за заподіяну шкоду, не можуть або не бажають виконати свої зобов'язання».[146]

Нарешті, відданість України комплексному підходу до відповідальності винних підкреслить актуальність перехідного правосуддя в ситуаціях воєнної агресії, міжнародних збройних конфліктів та окупації. Хоча міжнародні процеси перехідного правосуддя справді відрізняються від типових випадків його використання, кожен випадок збройного конфлікту чи диктатури, внутрішньої чи іншої, також є унікальним. Особливості конкретного контексту мають визначати вибір, послідовність та узгодження заходів перехідного правосуддя – але не брати під сумнів саму актуальність комплексного підходу до забезпечення відповідальності. Окрім того, агресія Росії проти України свідчить про загальну тенденцію до зростання транснаціональної шкоди у світі. Руйнування довкілля, продовольча нестабільність, звуження можливостей для працевлаштування та вимушена міграція внаслідок надзвичайних обставин є глобальними наслідками проблем, що колись здавалися локальними або регіональними. Якщо Україна уважно враховуватиме цю шкоду та її глобальні наслідки, це сприятиме формуванню й зміцненню системного бачення перехідного правосуддя та заходів реагування для інших контекстів.

144. OHCHR, "Human Rights and Transitional Justice," A/HRC/58/36, January 9, 2025, paras. 49-50; Global Survivors Fund, "Ukraine's Urgent Interim Reparations."
145. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Report from the High-Level Meeting on Human Rights and the Pathway to Peace in Ukraine," para. 25.
146. UNGA, *Basic Principles and Guidelines on Remedy and Reparation*, para. 16.

Висновки

Українці, які постраждали від російських звірств, українське громадянське суспільство та держава вже почали напрацьовувати дієві механізми правосуддя у відповідь на ці злочини, навіть попри щоденні обстріли та невпинні бойові дії. Ці механізми можна і слід надалі посилювати, розширюючи застосування всіх інструментів — як судових, так і позасудових.

Україна має активізувати розроблення комплексної політики перехідного правосуддя, щоби забезпечити рівну увагу до репарацій, кримінального переслідування, встановлення істини, увічнення пам'яті та інституційних реформ, а також їхню взаємну доповнюваність. Така цілісна рамка мала би окреслити основоположні принципи потерпілоорієнтованості, гендерної чутливості, інтерсекційності, травмоорієнтованого підходу та найкращих інтересів дитини, що повинні слугувати орієнтирами відновлення України та процесу перехідного правосуддя. Комплексна політика перехідного правосуддя також мала би чітко визначити 2014 рік як початок російської агресії. Це підкреслило би, що всі відповідні заходи, включно з терміновими проміжними репараціями, мають бути доступні для всіх, хто постраждав від першої агресії РФ в Криму та на Донбасі, а не лише починаючи з подій 2022 року.

Комплексна політика перехідного правосуддя допомогла би чітко окреслити для міжнародних партнерів середньо- та довгострокове бачення України, сприяючи кращій координації та більш стратегічному використанню ресурсів, що невпинно скорочуються.

Зрештою – і це найважливіше – Україна має сформувати комплексне бачення перехідного правосуддя, адже цього потребують ті, кого війна зачепила найбільше: люди, які пережили невимовні злочини Росії. Для них і для українського суспільства загалом відповідальність російського керівництва та безпосередніх кривдників, а також інші виважені й орієнтовані на інтереси постраждалих заходи перехідного правосуддя є передумовами справедливого й сталого миру. Ці рамки мають переглядатися й уточнюватися на окремих переломних етапах нинішньої агресії — зокрема припинення вогню чи ширшого врегулювання, якщо й коли вони настануть. Однак сама лише можливість таких поворотних моментів у майбутньому не скасовує актуальності комплексного бачення правосуддя, яке пріоритизує інтереси постраждалих та права людини, уже зараз.

Запровадження багаторівневого правосуддя, орієнтованого на потреби постраждалих, відкриє шлях до ширшої трансформації України. Повною мірою ця трансформація розгорнеться завдяки справедливому і сталому миру, дієвим гарантіям безпеки, людиноцентричному та екологічно відповідальному повоєнному відновленню економіки, зміцненню відкритих і стійких демократичних інституцій і членству України в ЄС.

Рекомендації

Для українського уряду:

- розробити комплексну політику перехідного правосуддя;
- визнати об'єктивні обмеження такої політики в умовах тривалих бойових дій і забезпечити її перегляд на певних критичних етапах поточної агресії, як-от припинення вогню чи ширшого врегулювання, щоб вона краще відображала нові реалії та реагувала на них;
- забезпечити, щоб комплексна політика визначала ключові керівні концепції та принципи — зокрема орієнтованість на інтереси жертв, гендерну компетентність, урахування потреб осіб з інвалідністю, інтерсекційність, травмоорієнтований підхід, найкращі інтереси дитини та інші — які мають лежати в основі будь-якого реагування на пов'язані з конфліктом звірства;
- врахувати під час формування комплексної політики у сфері правосуддя проєкт Дорожньої карти перехідного правосуддя, а також рекомендації її розробників і рецензентів;
- консультуватися на всіх етапах розроблення та впровадження відповідної політики з громадянським суспільством України, об'єднаннями вцілілих та науковцями з підтвердженою експертизою у сфері перехідного правосуддя;
- підтримувати й розширювати наявні комплексні заходи правосуддя, зокрема термінові проміжні репарації, що мають бути доступними для всіх жертв звірств.
- спрямувати частину кредитних коштів ЄС для підтримки України на фінансування репарацій для вцілілих;
- послідовно сигналізувати міжнародним партнерам і новим міжнародним механізмам правосуддя, що відповідні компенсаційні заходи мають бути доступними для всіх жертв правопорушень, скоєних від початку російської агресії у 2014 році;
- активно взаємодіяти з країнами Глобальної більшости щодо питань перехідного правосуддя, зокрема в контексті ідентифікації депортованих дітей, підтримки дітей, народжених унаслідок СНПК, відновних підходів до колабораціонізму та встановлення істини.

Для міжнародних партнерів України:

- підтримувати активізацію розроблення комплексної політики перехідного правосуддя в Україні;
- забезпечити, щоб на всіх етапах будь-яка технічна допомога, надана Києву для розроблення політики перехідного правосуддя, спиралася на багатий внутрішній досвід України, особливо громадянського суспільства та академічних кіл;
- забезпечити доступність як внутрішніх, так і міжнародних заходів правосуддя однаковою мірою і для осіб, які пережили злочини від моменту повномасштабної навали 2022 року, і для тих, хто постраждав унаслідок початку російської агресії у 2014 році;
- заохочувати український уряд спрямувати частину кредитних коштів ЄС для підтримку України на фінансування репарацій для жертв звірств;
- розглядати зусилля України у сфері перехідного правосуддя як важливу складову її європейської інтеграції;
- визнати, що повне й виважене впровадження заходів перехідного правосуддя потребує багато часу, та визначити, які кроки у сфері перехідного правосуддя є безумовними передумовами для членства України в ЄС;
- підтримувати взаємодію державних інституцій України, громадянського суспільства, груп жертв та академічних кіл з їхніми колегами з країн Глобальної більшости, що мають багатий досвід у сфері перехідного правосуддя, тим самим долаючи принаймні частину глобальних геополітичних розбіжностей;
- забезпечити широке поширення інформації про новаторське раннє впровадження Україною заходів перехідного правосуддя у відповідь на воєнну агресію, міжнародний збройний конфлікт та окупацію, щоб сприяти поступальному розвитку сфери перехідного правосуддя та використанню її інструментів іншими державами і вціліли

ICTJ New York
50 Broadway, 34th Floor
New York, NY 10004
www.ictj.org